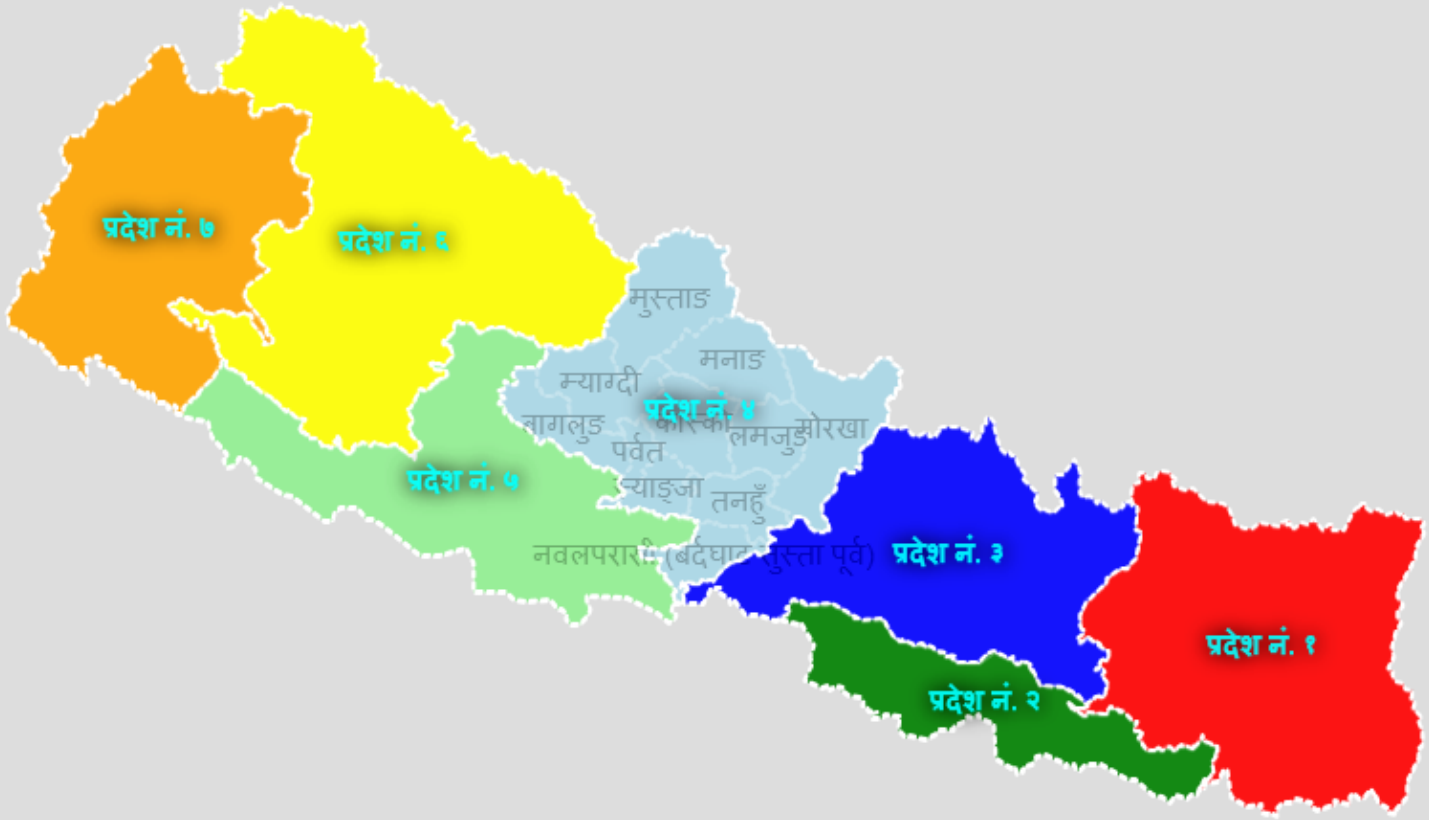

प्रदेश नं ४ को वस्तुगत तथा आर्थिक विवरण (PROVINCE PROFILE, PROVINCE NO.4)

क्षेत्रीय प्रशासन कार्यालय
पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्र, पोखरा

कार्यालयको तर्फबाट

नेपालको संवैधानिक व्यवस्था अनुसार नेपाल संघीय संरचनामा रूपान्तरण भई मुलुकको पुरानो राजनैतिक एवं प्रशासनिक संरचनामा परिवर्तन भएको छ । स्थानीय तह, प्रदेश तह र संघ गरी तीन किसिमको शासकीय स्वरूपमा विभाजन भएको छ । जसमा स्थानीय तहमा ७५३ स्थानीय कार्यपालिका र ७७ जिल्ला सभा तथा प्रदेश तहमा ७ प्रदेश रहने व्यवस्था छ । यस पश्चात २०७४ साल बैशाख ३१ गते पहिलो चरण, असार १४ गते दोश्रो र असोज २ गते तेस्रो चरण गरी तीन चरणमा स्थानीय तहको निर्वाचन सम्पन्न भई सबै स्थानीय तहले कार्य शुरु गरिसकेका छन् । त्यसै गरी हालै २०७४ मंसिर १० गते पहिलो चरण र मंसिर २१ गते दोश्रो चरण गरी दुइ चरणमा प्रतिनिधि तथा प्रदेश सभा सदस्यको निर्वाचन सम्पन्न भईसकेको छ । सातवटै प्रदेशमा प्रदेश प्रमुखको नियुक्ति, प्रदेश सभाको गठन एवं प्रदेश सरकार गठनको चरणमा रहेका छौं । परिवर्तित नयाँ संरचनामा कार्यसम्पादनका लागि सहजता ल्याउने उद्देश्यस्वरूप पोखरास्थित विभिन्न विषयगत कार्यालय तथा निकायबाट प्राप्त सूचनालाई आधार मानेर यो प्रदेशको आर्थिक एवं वस्तुगत विवरण तयार गरिएको छ ।

यस पुस्तिकामा यस प्रदेश अन्तर्गतको भौगोलिक अवस्था, प्राकृतिक सम्पदा, वनजंगल, जनसंख्या, शिक्षा, स्वास्थ्य, यातायात, सञ्चार, आर्थिक क्षेत्र तथा विकासका पूर्वाधारको आधारभुत अवस्थालाई समेटिएको छ । साथै प्रदेशका विकासका सम्भावना तथा चुनौतीलाई समेत जोडिएको छ । यस्ता तथ्याङ्कबाट यस प्रदेशको सुशासन, विकास र आर्थिक समृद्धिको लागि लगानी प्रवर्द्धन, नागरिकका आधारभुत आवश्यकताको परिपूर्तिका साथै समावेशी एवं समानुपातिक विकासमा सहयोग पुग्ने अपेक्षा रहेको छ ।

अन्त्यमा, यो वस्तुगत विवरण तयार गर्नका लागि आवश्यक विवरण एवं तथ्याङ्क उपलब्ध गराई सहयोग गर्नुहुने सबै विषयगत कार्यालय तथा निकायहरुप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्न चाहान्छु । त्यस्तै यस कार्यमा संलग्न यस क्षेत्रीय प्रशासन कार्यालयका सह-क्षेत्रीय प्रशासक श्री बाबुराम गौतम, उप-क्षेत्रीय प्रशासकद्वय श्री झलकराम सुवेदी एवं गिरधारी सुवेदी, शाखा अधिकृत श्री लिलादेवि अर्याल एवं सुरेश कोइराला र कम्प्युटर अपरेटर श्री चन्द्रकला बस्नेत क्षेत्री, सहायक कम्प्युटर अपरेटर श्री कृष्णप्रसाद पौडेल प्रति विशेष धन्यवाद दिन चाहान्छु ।

यो वस्तुगत तथा आर्थिक विवरणले आगामी दिनमा कार्यसम्पादन तथा प्रदेशको भौतिक, राजनैतिक, प्रशासनिक एवं आर्थिक विकासमा सूचना तथा तथ्याङ्क उपलब्ध गराई सहयोग पुऱ्याउनेछ भन्ने अपेक्षा राख्दछु ।

लक्ष्मण अर्याल
क्षेत्रीय प्रशासक
क्षेत्रीय प्रशासन कार्यालय
पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्र, पोखरा

२०७४ फाल्गुण

विषय सूची

१.	भौगोलिक परिचय	१
	क) अवस्थिति	१
	ख) क्षेत्रफल	१
	ग) सिमाना	१
	घ) धरातलीय स्वरूप	१
	ङ) हावापानी	२
	च) प्राकृतिक सम्पदा	३
२.	राजनैतिक प्रशासनिक विभाजन	४
३.	जनसांख्यिकीय विवरण	५
	क) भौगोलिकताको आधारमा जनसंख्याको वितरण	५
	ख) उमेर अनुसारको जनसंख्या वितरण	६
	ग) जिल्लागत आधारमा जनसंख्याको वितरण	६
	घ) जातिगत आधारमा जनसंख्याको वितरण	७
	ङ) धर्मको आधारमा जनसंख्याको वितरण	८
४.	सामाजिक अवस्था	९
	क) ४ नं. प्रदेशको समग्र सामाजिक-आर्थिक सूचक	९
	ख) ४ नं. प्रदेशको बहुआयामिक गरिबी सूचक २०१८	९
	ग) स्वास्थ्य	१०
	घ) शिक्षा	१०
	ङ) खानेपानी	१२
	च) संस्कृति, रीतिरिवाज र रहनसहन	१३
५.	विकासका पूर्वाधार	१३
	क) यातायात	१३
	ख) दूरसञ्चार तथा टेलिफोन	१६
	ग) सूचना तथा सञ्चार	१७
	घ) विद्युत	१९
६.	आर्थिक क्षेत्र	२२

क) कृषि	२२
ख) सिंचाइ	२४
ग) उद्योग	२५
घ) पर्यटन	२७
ङ) वनपैदावार	२८
च) व्यापार तथा बजार व्यवस्था	३१
७. सञ्चालित आयोजनाहरू	३२
क) राष्ट्रिय गौरवका आयोजना	३२
ख) विद्युत आयोजना वा परियोजनाहरू	३२
ग) खानेपानी आयोजना	३३
घ) सिंचाइ आयोजना	३४
८. राजस्व तथा वित्तिय अवस्था	३४
क) राजस्वको विवरण	३४
ख) बैंक तथा वित्तिय संस्था सम्बन्धी विवरण	३६
९. अन्य	३६
क) विपद व्यवस्थापन सम्बन्धमा	३६
ख) सीमास्तम्भ:	३७
१०. चुनौती र विकास सम्भावनाहरू	३७
क) समस्या तथा चुनौती	३८
ख) विकासका सम्भावनाहरू	३८
अनुसूची	४०
अनुसूची १ प्रदेश नं. ४ का जिल्लाको नक्सा	४०
सन्दर्भ सामाग्रीहरू:	५०

१. भौगोलिक परिचय

नेपालको शासनव्यवस्था सुदृढीकरणका लागि संविधान सभाबाट नेपालको संविधान जारी भयो । यसै संविधान बमोजिम नेपाल संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक राज्य कायम हुन पुग्यो । नेपालको संविधान बमोजिम नेपाललाई ७ प्रदेशमा विभाजन गरियो । यी मध्ये साविकका धौलागिरी अञ्चलका ४ जिल्ला, गण्डकी अञ्चलका ६ जिल्ला र लुम्बिनी अञ्चलको नवलपरासी जिल्लाको बर्दघाट सुस्ता पूर्वको भू-भाग समेटि कुल ११ जिल्लाको प्रदेश नं. ४ कायम भयो । भौगोलिक रूपमा यस प्रदेशले हिमाल, पहाड र तराई गरी तिनै धरातलीय स्वरूपलाई समेटेको छ । त्यस्तै हावापानीको दृष्टिकोणले हेर्दा पनि यस प्रदेशमा नेपालमा पाइने सबै प्रकारको (उष्ण मनसुनी देखि टुन्ड्रा) हावापानी विद्यमान रहेको छ ।

क) अवस्थिति

भौगोलिक अवस्थितिलाई हेर्दा यो प्रदेश २७° २०' उत्तरी अक्षांश देखि २९° २०' उत्तरी अक्षांश र ८२° ५२' पूर्वी देशान्तर देखि ८५° १२' पूर्वी देशान्तरका बीच रहेको छ । यस प्रदेशको सबैभन्दा अग्लो भू-भागको रूपमा धौलागिरी हिमाल (८१६७ मीटर) र होचो भू-भागको रूपमा नवलपुरको त्रिवेणी सुस्ता रहेको छ ।

ख) क्षेत्रफल

नेपालको कुल क्षेत्रफल १,४७,१८१ वर्ग कि.मि. मध्ये प्रदेश नं. ४ ले २१,७३३ वर्ग कि.मि. अर्थात् १४.६६% क्षेत्रफल ओगटेको छ । यसमा प्रदेशको कुल क्षेत्रफलमा हिमाली भू-भाग ५,८१९ वर्ग कि.मि. (२६.८%), पहाडी भू-भाग १४,६०४ वर्ग कि.मि. (६७.२%) र तराई भू-भाग १,३१० वर्ग कि.मि. (६%) पर्दछ । यस प्रदेशमा पहाडी भू-भाग बढी रहेको छ । यो प्रदेश नेपाल राज्यको करीब मध्य भागमा पर्दछ । नेपालकै सबैभन्दा ठूलो महानगरपालिकाको रूपमा रहेको पोखरा-लेखनाथ महानगरपालिका समेत यस प्रदेशमा रहेको छ ।

ग) सिमाना

यस प्रदेशको सिमाना पूर्वमा ३ नं. प्रदेशका रसुवा, धादिङ्ग र चितवन जिल्ला, पश्चिममा प्रदेश नं. ५ का पूर्वी रुकुम, रोल्पा, प्यूठान, गुल्मी, पाल्पा र नवलपरासी (सुस्ता बर्दघाट पश्चिम) र ६ नं. प्रदेशको डोल्पा जिल्ला पर्दछन् । त्यस्तै उत्तरमा चीनको स्वशासित क्षेत्र तिब्बत र दक्षिणमा ४ नं. प्रदेशको पाल्पा जिल्ला र भारतको विहार राज्य रहेका छन् ।

घ) धरातलीय स्वरूप

नेपालको प्राकृतिक एवं धरातलीय स्वरूपका आधारमा तीन भागमा विभाजन गरिए अनुरूप यो प्रदेश पनि धरातलीय रूपमा तीन भागमा विभक्त छः

- हिमाली प्रदेश:- हिमाली प्रदेश नेपालको तथा यस प्रदेशको पनि उत्तरी भेगमा रहेको मोडदार पर्वतीय क्षेत्र हो । साधारणतया ३००० मिटर देखि माथिको भू-भाग यस क्षेत्रमा पर्दछ । विश्वकै प्रसिद्ध हिमचुचुराहरु अन्नपूर्ण, धौलागिरी तथा माछापुच्छ्रे यसै

प्रदेशमा पर्दछन् । विश्वको सबैभन्दा गहिरो गल्छी (अन्ध गल्छी ५७९९ मिटर) म्याग्दी जिल्लामा तथा नेपालको सबैभन्दा होचो हिमरेखा (रूपनाला ४५०० मिटर) यसै प्रदेशको गोरखा जिल्लामा पर्दछ । ४ नं. प्रदेशका हिमालपारिका २ जिल्ला मनाङ्ग र मुस्ताङ्ग पनि यस क्षेत्रमा पर्दछन् ।

- पहाडी प्रदेश:- उत्तरमा हिमाल र दक्षिणमा तराईको भू-भाग बीच पर्ने साधारणतया ६०० मिटर देखि ३००० मिटर सम्मको क्षेत्र पहाडी प्रदेशका नामले चिनिन्छ । यसमा नदी निर्मित फाँट एवं उपत्यका, बेसी, टार तथा महाभारत पर्वतका श्रृंखलाहरु समेत पर्दछन् । ग्रामीण बस्तीहरुको बाहुल्य भएको यस क्षेत्रमा ४ नं. प्रदेशको सम्भाविकत अस्थायी राजधानी पोखरा समेत यहीं रहेको छ । यस प्रदेशमा म्याग्दी, पर्वत, बागलुङ्ग, लमजुङ्ग, गोरखा, तनहुँ, कास्की र स्याङ्गजा गरी जम्मा ८ जिल्लाहरु रहेका छन् ।
- तराई प्रदेश:- नेपालको दक्षिणी भागमा स्थित समतल भूमि मध्ये यस प्रदेशमा अत्यन्तै थोरै भू-भाग अर्थात् १३१० वर्ग कि.मि. क्षेत्रफल रहेको छ । साविकको नवलपरासी जिल्लालाई दुई भागमा विभाजन गरी पूर्वी भाग (बर्दघाट सुस्ता पूर्व) यस प्रदेशमा पर्दछ । यसै जिल्लामा पर्ने त्रिवेणी सुस्ता नाका यस प्रदेशलाई भारतसँग जोड्ने एक मात्र अन्तर्राष्ट्रिय नाकाका रूपमा रहेको छ ।

ड) हावापानी

यस प्रदेशमा तराईको समथर भू-भाग देखि ८१६७ मिटरको उचाईमा रहेको धौलागिरी हिमाल सम्म फैलिएको हुँदा नेपालमा पाइने सबै प्रकारको हावापानी पाइन्छ । उचाई, वर्षा एवं तापक्रमका आधारमा यहाँको जलवायुलाई उष्ण प्रदेशीय हावापानी, न्यानो समशीतोष्ण हावापानी, ठण्डा समशीतोष्ण हावापानी, लेकाली हावापानी र अल्पाइन (टुन्ड्रा) हावापानी गरी वर्गीकरण गर्न सकिन्छ ।

- उष्ण प्रदेशीय हावापानी:- ग्रीष्म ऋतुमा अति गर्मी र जाडोमा अति चिसो (शीतलहर चल्ने), गर्मीमा तापक्रम ४० डिग्री भन्दा माथि रहने र वर्षा २०० से.मी. को हाराहारीमा हुने गर्दछ ।
- न्यानो समशीतोष्ण हावापानी:- औसत तापक्रम २१ डिग्रीको हाराहारीमा रहने, मध्यम खालको जलवायु रहेको, वर्षामा बढी पानी पर्ने र हिउँदमा कम पर्ने क्षेत्र पर्दछ ।
- ठण्डा समशीतोष्ण हावापानी:- महाभारत पर्वतको माथिल्लो खण्ड र हिमालयको तल्लो क्षेत्र, वार्षिक औसत तापक्रम १७ डिग्रीको हाराहारीमा रहने, जाडोमा ० डिग्री सम्म झर्ने र औसत वर्षा १५० से.मी. सम्म हुने क्षेत्र पर्दछ ।
- लेकाली हावापानी:- ग्रीष्ममा तापक्रम १३ डिग्री सेल्सियस सम्म पुग्ने हुँदा केही न्यानो हुने तर हिउँदमा ० डिग्री सेल्सियस भन्दा कम हुने हुँदा अति नै चिसो, वर्षाको तुलनामा हिमपात बढी हुने क्षेत्र पर्दछ ।

- अल्पाइन (टुन्ड्रा) हावापानी:- उच्च हिमाली क्षेत्रमा पाइने हावापानी, ध्रुवीय क्षेत्रको हावापानीसँग मेल खाने, वर्षभरि नै हिउँ परिरहने अत्यधिक चिसो क्षेत्र पर्दछ ।

च) प्राकृतिक सम्पदा

अ) नदीनाला, तालतलैया, हिमाल र खनिज:- क्षेत्रफलका हिसाबले सानो देश भए तापनि नदीनाला, तालतलैया, हिमाल जस्ता प्राकृतिक सम्पदामा नेपाल निकै नै धनी मानिन्छ । सोही अनुरूप ४ नं. प्रदेशमा पनि यी क्षेत्रमा धनी नै रहेको छ । कालीगण्डकी, बुढीगण्डकी, मर्स्याङ्दी, मोदी, मादी, दरौँदी, सेती, आँधीखोला, बढीगाड, उत्तरगंगा जस्ता ठूला नदीहरूका साथै प्रमुख तालतलैयाहरू फेवाताल, वेगनास ताल, रुपाताल, तिलिचो ताल, दामोदर कुण्ड, खयरबराह ताल, तातोपानीका दह आदि विभिन्न प्रसिद्ध ताल तथा कुण्डहरू यस प्रदेशमा रहेका छन् । त्यस्तै धौलागिरी, माछापुच्छ्रे, अन्नपूर्ण, निलगिरी, मनास्लु, गणेश हिमाल जस्ता प्रसिद्ध हिमाल र हिमश्रृंखलाहरू समेत यस प्रदेशमा रहेका छन् ।

त्यस्तै खनिजमा Rare Earth Metal, युरेनियम, फलाम, खरी पाउडर, चुनढुङ्गा, नुन आदि रहेको अध्ययनले देखाएको छ । यस प्रदेशमा पाइने खनिज श्रोतलाई तलको तालिकामा देखाइएको छ:

क्र.सं.	जिल्ला	खनिज श्रोत (प्रख्यात खानी)	कैफियत
१	गोरखा	Rare Earth Metal, युरेनियम	
२	तनहुँ	फलाम र खरी पाउडर	
३	स्याङ्जा	चुनढुङ्गा	
४	मुस्ताङ	युरेनियम, नुन	
५	मनाङ	नुन	
६	पर्वत	फलाम	
७	म्याग्दी	खरी पाउडर	
८	नवलपरासी (सुस्ता-बर्दघाट पूर्व)	फलाम	धवादीमा सबैभन्दा ठूलो फलाम खानी रहेको

श्रोत: तथ्याङ्क कार्यालय, कास्की

आ) वन जंगल र वनस्पति:- यस प्रदेशको कुल क्षेत्रफल २१,८६,३९१ हेक्टरमध्ये ७,१३,८३९ हेक्टर अर्थात् ३२.६% भू-भाग वन क्षेत्रले ढाकेको छ । वन तथा वानस्पतिक विभाजन अनुसार यस प्रदेशमा उष्ण सदाबहार वन, पतझर मौसमी वन, कोणधारी वन, लेकाली वन, र अल्पाइन (Tundra Vegetation) गरी नेपालमा पाइने सबै प्रकारको वनक्षेत्र पाउन सकिन्छ । यी वनक्षेत्र मुख्यतया काष्ठ तथा गैरकाष्ठ पैदावारका प्रमुख श्रोत रहेका छन् । भने खानेपानीको मुहान जोगाइराख्न पनि वन क्षेत्रले उत्तिकै भूमिका निर्वाह गरेको छ ।

प्रदेशको वन क्षेत्र अवस्था (हेक्टरमा)

क्र.सं	जिल्ला	कूल भूमि	वनक्षेत्रले ओगटेको क्षेत्रफल	प्रतिशत
१	म्याग्दी	२२८४८०	८०२३३	३५.१
२	मुस्ताङ्ग	३५६३७०	११७६७	३.३
३	पर्वत	५४१५६	२६४५४	४८.८
४	बागलुङ्ग	१८३५७६	८९७७३	४८.९
५	मनाङ्ग	२३२०३९	१७३९४	७.५
६	स्याङ्गजा	१०३७४८	४६५१६	४४.८
७	गोरखा	३६४५७८	१०९३००	३०.०
८	लमजुङ्ग	१६६२३६	८६९३०	५२.३
९	तनहुँ	१५७१८६	८२२००	५२.३
१०	कास्की	२०६६९२	८५४४२	४१.०
११	नवलपरासी (सुस्ता-बर्दघाट पूर्व)	१३३३३०	७७८३०	५८.४
जम्मा		२१८६३९१	७१३८३९	३२.६

श्रोत: क्षेत्रीय वन निर्देशनालय, पोखरा

२. राजनैतिक प्रशासनिक विभाजन

नेपालको संविधान अनुसार नेपालको शासकीय स्वरूप संघीय संरचनामा नेपाललाई ७५३ स्थानीय तह, ७ प्रदेश र संघीय सरकारको रूपमा विभाजन गरिएको छ । यो विभाजन मध्ये यस ४ नं. प्रदेश अन्तर्गत धौलागिरी अञ्चलका ४ जिल्ला म्याग्दी, मुस्ताङ्ग, पर्वत र बागलुङ्ग, गण्डकी अञ्चलका गोरखा, लमजुङ्ग, मनाङ्ग, स्याङ्गजा, कास्की र तनहुँ एवं लुम्बिनी अञ्चलको नवलपरासी जिल्लाको बर्दघाट सुस्ता पूर्वको भू-भाग नवलपुर गरी जम्मा ११ जिल्ला रहेका छन् । १ महानगरपालिका, २६ नगरपालिका र ५८ गाउँपालिका गरी जम्मा ८५ स्थानीय तह रहेका छन् । त्यस्तै यस प्रदेशबाट प्रतिनिधि सभा सदस्य निर्वाचनका लागि १८ निर्वाचन क्षेत्र र प्रदेश सभा सदस्य निर्वाचनका लागि ३६ निर्वाचन क्षेत्र रहेका छन् । प्रदेश सभामा समानुपातिक सहित कूल ६० सदस्य रहन सक्ने संवैधानिक प्रावधान छ ।

प्रदेशको राजनैतिक तथा प्रशासकीय विभाजन

क्र.सं	जिल्ला	स्थानीय तहको संख्या		निर्वाचन क्षेत्र		कै.
		नगरपालिका	गाउँपालिका	प्रतिनिधि सभा	प्रदेश सभा	
१	म्याग्दी	१	५	१	२	
२	मुस्ताङ्ग	-	५	१	२	
३	पर्वत	२	५	१	२	
४	बागलुङ्ग	४	६	२	४	
५	मनाङ्ग	-	४	१	२	
६	स्याङ्गजा	५	६	२	४	

७	गोरखा	२	९	२	४
८	लमजुङ्ग	४	४	१	२
९	तनहुँ	४	६	२	४
१०	कास्की	१(म.न.पा.)	४	३	६
११	नवलपरासी (सुस्ता-बर्दघाट पूर्व)	४	४	२	४
जम्मा		२७	५८	१८	३६

श्रोत: संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालय

३. जनसांख्यिकीय विवरण

२०६८ सालको जनगणना अनुसार नेपालको कुल जनसंख्या २,६४,९४,५०४ मध्ये यस प्रदेशको जनसंख्या २४०३०१६ रहेको छ जुन कुल जनसंख्याको ९.०६ प्रतिशत हुन आउँछ । यस मध्ये पुरुषको जनसंख्या ९,४८०२९ र महिलाको जनसंख्या ११,४४१२४ रहेको छ भने लैङ्गिक अनुपात करिब ८९ जना पुरुष प्रति १०० महिलामा रहेको छ यसको राष्ट्रिय अनुपात ९४.१६ रहेको छ । जनसंख्याको वार्षिक वृद्धिदर -०.३३ प्रतिशतको हाराहारीमा रहेको छ राष्ट्रिय तथ्याङ्कमा यो दर १.३५ प्रतिशत रहेको छ । यसबाट के देखिन्छ भने यस प्रदेशको जनसंख्या वृद्धि घट्दो अनुपातमा रहेको छ । प्रदेशको जनसंख्याको औसत आयु ७० वर्ष रहेको छ राष्ट्रिय तहमा भने यो तथ्याङ्क ६५ वर्ष रहेको छ । कुल घरपरिवार संख्या ५,७६,५०१ रहेको छ । यस प्रदेशको कुल जनघनत्व ११० जना प्रति वर्ग किलोमिटर रहेको छ । यसमा नगरपालिकामा बसोबास गर्ने जनसंख्या १४,५२,१८६ (६०.५%) र गाउँपालिकामा बसोबास गर्ने जनसंख्या ९,४३,६५२ (३९.४%) रहेको छ । त्यस्तै यस प्रदेशको कुल जनसंख्याको ५०.१ प्रतिशत जनसंख्या आर्थिक रूपमा सक्रिय रहेको छ । यसबाट आधा जनसंख्या आश्रित जनसंख्याको रूपमा रहेको प्रष्ट हुन्छ ।

क) भौगोलिकताको आधारमा जनसंख्याको वितरण

भौगोलिक प्रदेशगत आधारमा ४ नं. प्रदेशको जनसंख्या हिमाली प्रदेशको जनसंख्या १९९९० (०.८%), पहाडी प्रदेशको जनसंख्या २०७२१६२ (८६.५%) र तराई प्रदेशको जनसंख्या ३१०८६४ (१२.७%) रहेको छ ।

क्षेत्र	जनसंख्या	क्षेत्रफल (वर्ग कि.मि.)	जनघनत्व (जना/व कि.मि.)
हिमाली	१९९९० (०.८%)	५८१९ (२६.८%)	३
पहाडी	२०७२१६२ (८६.२%)	१४६०४ (६७.२%)	१४२
तराई	३१०८६४ (१२.९%)	१३१० (६%)	२३२
जम्मा	२४०३०१६	२१७३३	११०

श्रोत: तथ्याङ्क कार्यालय, कास्की

ख) उमेर अनुसारको जनसंख्या वितरण

उमेर समूहको जनसंख्यालाई आधार मानेर हेर्दा ४ नं. प्रदेशको जनसंख्या नवलपरासी (सुस्ता बर्दघाट पूर्व) बाहेक अन्य १० जिल्लाको जनसंख्यामा ०-१४ वर्ष उमेर समूहको जनसंख्या ६,७७,६७६ रहेको छ । त्यस्तै १५-५९ वर्षको जनसंख्या ११,८६,२८९ रहेको छ जुन आर्थिक रूपले सक्रिय जनसंख्या अन्तर्गत पर्दछ भने ६० वर्ष देखि माथिको जनसंख्या २,२८,१७९ जना रहेको छ । उमेर अनुसारको जनसंख्याको जिल्लागत वर्गीकरण देहाय बमोजिम देखाउन सकिन्छ:

क्र.सं	जिल्ला	०-१४	१५-५९	६० देखि माथि	जम्मा
१	गोरखा	८९१९८	१४७३४७	३४५१६	२७१०६१
२	लमजुङ्ग	५३२८४	९३२३२	२१२०८	१६७७२४
३	तनहुँ	१०८६७०	१८०१४०	३४४७८	३२३२८८
४	स्याङ्गजा	९४४५२	१५९३००	३५३९६	२८९१४८
५	कास्की	१४२२०५	३०६९५८	४२९३५	४९२०९८
६	मनाङ्ग	१४११	४४४३	६८४	६५३८
७	मुस्ताङ्ग	३०१६	८८४५	१५९१	१३४५२
८	म्याग्दी	३९७३८	६०९१६	१२९८७	११३६४१
९	पर्वत	४८९३९	८०६८४	१६९६७	१४६५९०
१०	बागलुङ्ग	९६७७२	१४४४२४	२७४१७	२६८६१३
११	नवलपरासी (सुस्ता-बर्दघाट पूर्व)	-	-	-	३१०८६४
	जम्मा	६७७६७६	११८६२८९	२२८१७९	२४०३०१६

श्रोत: केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग

नोट:- नवलपरासी (सुस्ता बर्दघाट पूर्व) को उमेर अनुसारको जनसंख्या खुल्न नसकेको।

ग) जिल्लागत आधारमा जनसंख्याको वितरण

प्रदेश ४ को जिल्लागत जनसंख्याको आधारमा हेर्दा सबैभन्दा बढी जनसंख्या कास्की जिल्लामा ४९२०५८ रहेको छ । जुन प्रदेशको कुल जनसंख्याको २०.४७ प्रतिशत हुन आउँछ । त्यस्तै जनसंख्याको हिसाबले दोश्रो ठूलो जिल्ला तनहुँ रहेको छ भने सबैभन्दा कम जनसंख्या रहेको जिल्ला मनाङ्ग ६५३८ हो जुन प्रदेशको कुल जनसंख्याको ०.२७ प्रतिशत हो । प्रदेशको जनसंख्यालाई जिल्लागत रूपमा देहाय बमोजिम विभाजन गरिएको छ:

क्र.सं	जिल्ला	महिला	पुरुष	कुल जनसंख्या	प्रतिशत
१	कास्की	२५५७१३	२३६३५८	४९२०५८	२०.४७
२	स्याङ्गजा	१६३३१५	१२५८३३	२८९१४८	१२.०३
३	तनहुँ	१७९८७८	१४३४१०	३२३२८८	१३.४५
४	लमजुङ्ग	९९८११	७५९१३	१६७७२४	६.९८
५	गोरखा	१५००२०	१२१०४१	२७१०६१	११.२८

क्र.सं	जिल्ला	महिला	पुरुष	कुल जनसंख्या	प्रतिशत
६	मनाङ्ग	२८७७	३६६१	६५३८	०.२७
७	म्याग्दी	६२२४६	५१३९५	११३६४१	४.७३
८	पर्वत	८१२८९	६५३०१	१४६५९०	६.१
९	बागलुङ्ग	१५०६१६	११७९९७	२६८६१३	११.१७
१०	मुस्ताङ्ग	६३५९	७०९३	१३४५२	०.५६
११	नवलपरासी (सुस्ता-बर्दघाट पूर्व)	-	-	३१०८६४	१२.९३

श्रोत: केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग

नोट:- नवलपरासी (सुस्ता-बर्दघाट पूर्व) को महिला पुरुषको जनसंख्या खुल्लन नसकेको ।

घ) जातिगत आधारमा जनसंख्याको वितरण

२०६८ सालको जनगणना अनुसार नेपालमा १२५ जातजातिहरू सूचीकृत भएका छन् । यस मध्ये प्रदेश ४ मा रहेका प्रमुख जातिहरूमा ब्राह्मण, मगर, क्षेत्री, गुरुङ्ग, कामी, नेवार, आदि रहेका छन् । यसमा ब्राह्मणको जनसंख्या २१.५ प्रतिशत रही सबैभन्दा धेरै जनसंख्या हुने जातिको रूपमा रहेको छ । त्यस्तै दोश्रो धेरै जनसंख्या हुने जातिमा मगर १८.९ प्रतिशत, तेश्रोमा क्षेत्री १३.४ प्रतिशत जनसंख्या रहेको छ । जातिगत जनसंख्याको प्रतिशतका आधारमा हेर्दा यस प्रदेशमा खस आर्यको जनसंख्य ३५ प्रतिशतको हाराहारीमा रहेको छ भने ३९ प्रतिशतको हाराहारीमा र दलितको जनसंख्या १७ प्रतिशतको हाराहारीमा रहेको छ । यसबाट तुलनात्मक रूपमा जनजातिको बाहुल्य रहेको पाइन्छ । यस प्रदेशका प्रमुख जातजातिको जनसंख्यालाई तलको तालिकामा देखाइएको छ ।

क्र.सं.	जातजातिको नाम	जनसंख्या	प्रतिशत	कैफियत
१	ब्राह्मण	५१४८३९	२१.५	
२	मगर	४५२५९०	१८.९	
३	क्षेत्री	३२०७४३	१३.४	
४	गुरुङ्ग	२७३९४४	११.४	
५	कामी	२०८९८५	८.७	
६	नेवार	१०२५८५	४.३	
७	सार्की	९८२७४	४.१	
८	दमाई	९२७३१	३.९	
९	तामाङ्ग	५०१३९	२.१	
१०	थारु	४११५९	१.७	
११	अन्य	२४७०२७	१०	

श्रोत: केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग

ड) धर्मको आधारमा जनसंख्याको वितरण

धर्मको आधारमा यस प्रदेशको जनसंख्याको विश्लेषण गर्दा हिमाली क्षेत्रका दुइ जिल्ला मनाङ्ग र मुस्ताङ्गमा बौद्ध धर्मावलम्बीको बहुलता रहेको छ । यस बाहेकका पहाडी र तराईका क्षेत्रमा भने सबै जिल्लामा हिन्दु धर्मावलम्बीको बाहुल्य देखिन्छ । बौद्ध धर्म हिन्दु पछि दोश्रो नम्बरमा रहेको छ त्यस्तै तेश्रोमा क्रिश्चियन र चौथोमा इस्लाम धर्म मात्रै मानिसको संख्या रहेको छ । त्यस्तै गरेर यस प्रदेशमा किराँत, प्रकृति, बोन, जैन, बहाई तथा शिख धर्मावलम्बी पनि रहेका छन् ।

क्र.सं.	जिल्ला	हिन्दु	बौद्ध	इस्लाम	किरात	क्रिश्चियन	प्रकृति	बोन	जैन	बहाई	शिख	उल्लेख नभएको
१	गोरखा	२०३७०२	५१७६६	३०५६	२२	८८६०	१६४०	१७१३	१	१५	२	२८४
२	लमजुङ्ग	१०७३११	५५५८६	९४२	२३	३०००	६७	६०	०	५	०	७३०
३	तनहुँ	२७९६६१	३०५३२	४१५७	३५	५४६७	५२१	१५८८	१	८	०	१३१८
४	स्याङ्गजा	२६०८३२	२१५१४	१९७८	२१	५८२	३८	३७१७	०	६	०	४६०
५	कास्की	४०५१४१	६६२६६	४४३७	४५३	१०५३८	६४६	२९०८	१७	२७	११	१६५४
६	मनाङ्ग	२५६२	३६०६	४	१	९३	१४	३१	२	०	०	२२५
७	मुस्ताङ्ग	५०४०	८०९५	३	१९	१५२	५	९८	१	०	०	३९
८	म्याग्दी	९९०४७	११७३९	१८०	२०	१५१३	८८५	१९	०	०	०	२३८
९	पर्वत	१३११६३	१३६६३	६२४	२४	६६६	३४	२७७	०	२	१	१३६
१०	बागलुङ्ग	२३९७८५	२३४७४	७३४	१३	१६८३	१७९२	७५	१	३	०	१०५३
११	नवलपरासी (सुस्ता-बर्दघाट पूर्व)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

श्रोत: केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग

नोट:- नवलपरासी (सुस्ता बर्दघाट पूर्व) को धर्मको आधारमा जनसंख्या खुल्न नसकेको ।

४. सामाजिक अवस्था

क) ४ नं. प्रदेशको समग्र सामाजिक-आर्थिक सूचक

- आर्थिक हिसाबले सक्रिय जनसंख्या: ५०.१ प्रतिशत
- कुल गार्हस्थ उत्पादन: ३ खर्ब १० अर्ब ७१ करोड (वार्षिक) आ.व. ०७३/७४
- प्रति व्यक्ति आय: रु.१,१०,४४६।—
- कृषक घरपरिवार संख्या: ४१७५२३ (७२.४ प्रतिशत)
- विद्युत पुगेको घरधुरी संख्या: ८५ प्रतिशत
- औसत आयु: ७० वर्ष
- साक्षरता: ७०.९ प्रतिशत
- गरिबीको रेखामुनि रहेको जनसंख्या: १४.१९ प्रतिशत

श्रोत: तथ्याङ्क कार्यालय, कास्की

ख) ४ नं. प्रदेशको बहुआयामिक गरिबी सूचक २०१८

राष्ट्रिय योजना आयोगले हालै सार्वजनिक गरेको नेपालको बहुआयामिक गरिबी सूचक २०१८ अनुसार नेपालको बहुआयामिक गरिबी सूचक ०.१२७ रही गरिबीको रेखामुनि रहेको जनसंख्या २८.६२ प्रतिशत रहेको छ भने यस प्रदेशको सो सूचक ०.०६१ रही गरिबीको रेखामुनि रहेको जनसंख्या १४.१९ प्रतिशत रहेको छ । यसरी हेर्दा नेपालको बहुआयामिक गरिबीको तुलनामा प्रदेश ४ को गरिबीको अवस्था न्यून रहेको छ । त्यस्तै प्रदेश नं. ३ मा बहुआयामिक गरिबी सूचक ०.०५१ रही गरिबीको रेखामुनि रहेको जनसंख्या १२.२४ प्रतिशत रहेको छ । सबै प्रदेशको बहुआयामिक गरिबी सूचकलाई हेर्दा प्रदेश नं. ४ प्रदेश ३ पछिको कम गरिबी रहेको प्रदेशको रूपमा देखिन्छ ।

क्र.सं.	प्रदेश	Multidimensional Poverty Index	Head count ratio (%)	Intensity (%)
१	नेपाल	०.१२७	२८.६२	४४.२३
२	प्रदेश नं. १	०.०८५	१९.६७	४३.२२
३	प्रदेश नं. २	०.२१७	४७.८९	४५.३२
४	प्रदेश नं. ३	०.०५१	१२.२४	४१.८६
५	प्रदेश नं. ४	०.०६१	१४.१९	४२.८८
६	प्रदेश नं. ५	०.१३३	२९.९२	४४.३३
७	प्रदेश नं. ६	०.२३०	५१.२२	४४.८८
८	प्रदेश नं. ७	०.१४६	३३.५६	४३.५१

ग) स्वास्थ्य

स्वास्थ्यको क्षेत्रमा हेर्दा यस प्रदेशका सबै जसो जिल्लामा साविकका जिल्ला जनस्वास्थ्य कार्यालय तथा जिल्ला अस्पताल, स्वास्थ्य चौकी, उप-स्वास्थ्य चौकी, प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्र तथा आयुर्वेद औषधालय रहेका छन् भने पोखरामा सरकारी स्वास्थ्य संस्थाका रूपमा क्षेत्रीय स्वास्थ्य निर्देशनालय, क्षेत्रीय अस्पताल लगायत अन्य निजी तथा सामुदायिक अस्पतालका साथै निजी क्षेत्रबाट सञ्चालित २ वटा मणिपाल र गण्डकी शिक्षण अस्पताल समेत रहेका छन् । यस प्रदेश अन्तर्गतका स्वास्थ्य संस्थाहरूलाई समग्रमा देहाय बमोजिम उल्लेख गरिएको छ ।

➤ क्षेत्रीय अस्पताल	१
➤ क्षेत्रीय क्षयरोग केन्द्र	१
➤ क्षेत्रीय स्वास्थ्य तालिम केन्द्र	१
➤ जम्मा सरकारी अस्पताल संख्या	१४
➤ आफ्नो फार्मसी भएका सरकारी अस्पताल	११
➤ प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्र	२४
➤ सरकारी तवरबाट सञ्चालनमा आएका एम्बुलेन्स संख्या	४०
➤ स्वास्थ्य चौकी	४८५
➤ निजी अस्पताल	३४
➤ सामुदायिक अस्पताल	८
➤ शिक्षण अस्पताल	२

श्रोत: तथ्याङ्क कार्यालय, कास्की

घ) शिक्षा

राष्ट्रिय जनगणना २०६८ अनुसार नेपालको ५ वर्ष वा सो भन्दा माथिको उमेर अनुसार साक्षरता दर ६५.९ प्रतिशत रहेको छ । यसमा ४ नं. प्रदेशको सो उमेर अनुसारको साक्षरता दर ७०.९ प्रतिशत रहेको छ । त्यस्तै विद्यालय तहको शैक्षिक सूचक हेर्दा प्राथमिक तहको खुद भर्नादर राष्ट्रियमा ९६.९ रहेको छ भने प्रदेश नं. ४ मा ९८.२ रहेको छ त्यस्तै राष्ट्रिय तहमा कक्षा छाड्ने दर ३.७ रहेकोमा प्रदेश नं. ४ को कक्षा छाड्ने दर ३.० रहेको छ । माध्यमिक तहको खुद भर्नादर राष्ट्रिय तथ्याङ्क ३८.९ र यस प्रदेशको ४०.६ मा सीमित रहेको छ । सामुदायिक विद्यालयको शिक्षक विद्यार्थीको अनुपात हेर्दा प्राथमिक तहमा राष्ट्रिय तथ्याङ्क २३ रहेकोमा प्रदेश ४ को अनुपात १६ रहेको छ ।

विद्यालय तहको शैक्षिक सूचक

सूचक	मान	
	नेपालको	प्रदेश नं. ४ को
प्राथमिक तहको खुद भर्नादर	९६.९	९८.२
आधारभूत तहको खुद भर्नादर	९१.०	९२.६
माध्यमिक तहको खुद भर्नादर(९-१२)	३८.९	४०.६
आधारभूत तहको लैंगिक विभेद सूचक	१.००	१.००
माध्यमिक तहको लैंगिक विभेद सूचक	०.९८	०.९७
कक्षा १ को कक्षा छाड्ने दर	४.८	५.९
कक्षा ५ को कक्षा छाड्ने दर	३.७	३.०
कक्षा ८ को कक्षा छाड्ने दर	५.७	५.०
प्राथमिक तहको शिक्षक विद्यार्थी अनुपात (सामुदायिक)	२३	१६
आधारभूत तहको शिक्षक विद्यार्थी अनुपात (सामुदायिक)	२७	२०
माध्यमिक तहको शिक्षक विद्यार्थी अनुपात (सामुदायिक)	३१	२६

श्रोत: क्षेत्रीय शिक्षा निर्देशनालय, पोखरा

शैक्षिक संस्था: विद्यालय तर्फ

क्र.सं	जिल्ला	संस्थागत	सामुदायिक	जम्मा	कै.
१	कास्की	२०९	४३६	६४५	
२	स्याङ्जा	८९	५४१	६३०	
३	तनहुँ	१२८	५४८	६७६	
४	लमजुङ्ग	४१	३७६	४१७	
५	गोरखा	४३	५३१	५७४	
६	मनाङ	१	२७	२८	
७	म्याग्दी	२८	२३९	२६७	
८	पर्वत	४६	३१९	३६५	
९	बागलुङ्ग	६६	५२३	५८९	
१०	मुस्ताङ	९	५९	६८	
११	नवलपरासी (सुस्ता बर्दघाट पूर्व)	९२	३२२	४१४	
	जम्मा	७५२	३९२१	४६७३	

श्रोत: क्षेत्रीय शिक्षा निर्देशनालय, पोखरा

शैक्षिक संस्था: क्याम्पस तर्फ

क्र.सं.	जिल्ला	सरकारी	सामुदायिक	संस्थागत	जम्मा	कै.
१	कास्की	७	१४	१२	३३	
२	स्याङ्जा	०	१९	३	२२	
३	तनहुँ	०	२	१०	१२	
४	लमजुङ्ग	१	१०	०	११	

५	गोरखा	१	५	०	६
६	मनाङ	०	०	०	०
७	म्याग्दी	०	३	१	४
८	पर्वत	१	८	०	९
९	बागलुङ्ग	१	८	२	११
१०	मुस्ताङ	०	१	०	१
११	नवलपरासी (सुस्ता बर्दघाट पूर्व)	-	१८	२	२०
जम्मा		११	८८	३०	१२९

श्रोत: क्षेत्रीय शिक्षा निर्देशनालय, पोखरा

ड) खानेपानी

यस प्रदेशको कुल जनसंख्या मध्ये ९१.५८% घरधुरी खानेपानी सेवाको पहुँचमा तथा लगभग शत प्रतिशत घरधुरी शौचालयको पहुँचमा रहेको क्षेत्रीय अनुगमन तथा सुपरीवेक्षण कार्यालय, पोखरा तथा विभिन्न जिल्ला स्थित खानेपानी तथा सरसफाई डिभिजन कार्यालयबाट प्राप्त तथ्याङ्कबाट देखिन्छ जबकि राष्ट्रिय तथ्याङ्क हेर्दा खानेपानीको पहुँच भएको घरधुरी ८२.७८ प्रतिशत र शौचालयको पहुँच पुगेका घरधुरीमा ६१.८३ प्रतिशत रहेको राष्ट्रिय जनगणना २०६८ को तथ्याङ्कले देखाउँछ । यस प्रदेशको जिल्लागत अवस्था हेर्ने हो भने तनहुँ जिल्ला खानेपानी सेवाको पहुँचबाट पछाडि रहेको देखिन्छ । यस जिल्लामा ८४.२% घरधुरी मात्र खानेपानी सेवाबाट लाभान्वित रहेको देखिन्छ । खानेपानी तथा शौचालयको पहुँच पुगेको जनसंख्याको विवरण जिल्लागत रूपमा तलको तालिकामा देखाइएको छ ।

क्र.सं	जिल्ला	खानेपानी पुगेको घरधुरी	शौचालय पुगेको घरधुरी	सञ्चालित खानेपानी आयोजना
१	म्याग्दी	२२९६७ (९३.३७%)	२४३९८ (१००%)	२०
२	मुस्ताङ्ग	३१७२ (९६.७०%)	३३५४ (१००%)	२२
३	पर्वत	३१३३७ (९२.५०%)	३३८७८ (१००%)	६८
४	बागलुङ्ग	५२८७७ (९२.२८%)	५७२९९ (१००%)	७२
५	गोरखा	५७९४८ (८७.१२%)	६५९१७ (१००%)	८५
६	तनहुँ	६६५६२ (८४.२०%)	७८३०९ (१००%)	९८
७	लमजुङ्ग	३८१०२ (९२.४१%)	४१२३२ (१००%)	४३
८	कास्की	११५५८५ (९२.१३%)	१२५४५९ (१००%)	९७
९	स्याङ्गजा	६१२४९ (८८.९२%)	६८८८१ (१००%)	१४४
१०	मनाङ्ग	९९.८६%	९९.६२%	१३
११	नवलपरासी (सुस्ता बर्दघाट पूर्व)	५६३७० (८७.९१%)	६४१२१ (१००%)	३३
जम्मा		९१.५८% राष्ट्रिय: ८२.७८	१००% राष्ट्रिय: ६१.८३	६९५

श्रोत: क्षेत्रीय अनुगमन तथा सुपरीवेक्षण कार्यालय, कास्की

च) संस्कृति, रीतिरिवाज र रहनसहन

यस प्रदेशमा बसोबास गर्ने समुदायहरूको आफ्नै मौलिक संस्कृति र परम्परा तथा रीतिरिवाज रहेका छन् । यस प्रदेशका हिमाली क्षेत्रमा बसोबास गर्ने प्रायशः समुदायले बौद्ध तथा बोनपो धर्म मान्ने गर्दछन् भने यिनीहरूको प्रमुख चाडपर्वमा ल्होसार, बुद्ध पूर्णिमा आदि पर्दछन्। पहाडी क्षेत्रमा बसोबास गर्ने मानिसहरूको प्रमुख चाडमा तीज, जनैपूर्णिमा, माघेसङ्क्रान्ति, चैते दशैं, आदि पर्दछन् भने तराई क्षेत्रमा मनाइने चाडपर्वमा मुख्यतया छठ, रामनवमी आदि रहेका छन् । यस बाहेक दशैं, तिहार जस्ता चाडपर्व प्राय सबै क्षेत्रमा मनाइने गर्दछन् ।

विभिन्न भौगोलिक क्षेत्रमा विद्यमान रहेको हावापानी, धर्म, जातजातिको बाहुल्य जस्ता कुराहरूले त्यस क्षेत्रको संस्कृतिमा प्रभाव पारेको हुन्छ । विभिन्न जातजाति र सम्प्रदाय बीच यिनीहरूको आफ्नो उत्पत्तिको थलो र मूल पनि फरकफरक पाइन्छ । मुख्यतया यस प्रदेशमा आर्य तथा मंगोलहरूकै बाहुल्य रहेको छ ।

थर तथा गोत्रका आधारमा विभिन्न संस्कार जस्तै जन्म, पास्नी, चूडाकर्म, विवाह तथा मृत्यु संस्कारहरू प्रचलनमा रहेका छन्। यस्ता संस्कारहरू प्रायः हिन्दू धर्म र संस्कारबाट निर्देशित/प्रभावित रहेको पाइन्छ। तर यी संस्कारमा जातीय रूपमा विविधता भने रहेको छ। गुरुङ्ग समुदायमा पाइने पुटपुटे संस्कार, नेवार समुदायमा पाइने इही प्रथा(बेल विवाह), बाह्र तयगु संस्कारहरू अन्य सम्प्रदायमा पाइँदैन । त्यस्तै छन्त्याल जातिहरूमा लतार्ने विवाह प्रख्यात रहेको छ ।

हिन्दू धर्मको बाहुल्य भएका कारण यस प्रदेशमा मठमन्दिरको संख्या अरुको तुलनामा अधिकै पाइन्छ भने धार्मिक स्थलहरू पनि यसै धर्मसँग सम्बन्धित रहेका छन् । यसका अलावा हिमाली क्षेत्रमा बौद्ध धर्मसँग सम्बन्धित बौद्ध गुम्बाहरू रहेका छन् भने शहरी क्षेत्रमा सबै प्रकारका धर्म मान्ने मानिसको बसोबास भएका कारण मठ मन्दिर, गुम्बा, मस्जिद तथा चर्चहरू रहेका छन् ।

५. विकासका पूर्वाधार

क) यातायात

सडक:- यस प्रदेशमा पर्ने सबै ११ वटै जिल्लाका सदरमुकाममा सडक यातायातको पहुँच पुगेको छ । तर मनाङ्ग र मुस्ताङ्ग जिल्लामा भने अझै कालोपत्रे तथा ग्राभेल सडक पुग्न सकेको छैन । यी दुई जिल्लाका सदरमुकाम जोड्ने सडक हालसम्म कच्ची सडकको रूपमा रहेका छन् । म्याग्दी जिल्ला सदरमुकामसम्म ग्राभेल सडक मात्र पुगेको छ । यस प्रदेश अन्तर्गत सडकको कुल लम्बाई मध्ये ६२४.८८ कि.मि. कालोपत्रे सडक, ७७.७६ कि.मि. ग्राभेल र ९३६.९ कि.मि. कच्ची सडक गरी जम्मा १६४५.५४ कि.मि. सडक सञ्जाल

पुगेको छ । १५२ कि.मि. सडक निर्माणाधिन रहेको छ । राष्ट्रिय राजमार्गले छोएका जिल्लामा मात्र कालोपत्रे सडकको अंश बढीरहेको छ । त्यस्तै सामरिक महत्वका सडक ६२ वटा रहेका छन् जसको कुल लम्बाई १६२६ कि.मि. पर्दछ ।

यस प्रदेशमा सञ्चालित प्रमुख राजमार्गहरूमा महेन्द्र राजमार्ग (गैँडाकोट-बर्दघाट खण्ड), पृथ्वी राजमार्ग (पोखरा-मुग्लिन खण्ड), सिद्धार्थ राजमार्ग (पोखरा-राम्दी खण्ड) रहेका छन् । त्यस्तै अन्य सहायक मार्गहरू (आँबुखैरेनी-गोरखा, पोखरा-बागलुङ्ग, डुम्रे-बेशीशहर, गोरखा-आरुघाट, बेशीशहर-चामे, मिर्दि-क्याक्मी-भिमाद आदि) समेत रहेका छन् । भने राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाहरूमध्ये पुष्पलाल मध्यपहाडी राजमार्ग (गोरखाको आरुघाट- बागलुङ्गको बुर्तिबाङ्ग पाती हाल्ने खण्ड) र कालीगण्डकी कोरीडोर नवलपरासीको गैँडाकोटदेखि पाल्पाको बाकामलाङ्ग खण्ड, गुल्मीको पालुङ्गखोलादेखि बागलुङ्ग, पर्वत, म्याग्दी हुँदै मुस्ताङ्ग जिल्लाको कोरला नाका पुगेर चीनको तिब्बतसम्म जोडिन पुगेको छ ।

जिल्लागत सडकको स्थिति (कि.मि. मा)

क्र.सं.	जिल्ला	कालोपत्रे	ग्राभेल	धुले	जम्मा	निर्माणाधिन
१	कास्की	११९.४६	५	३१.५	१५५.९६	२७
२	स्याङ्गजा	११७.५८	०	५४	१७१.५८	०
३	तनहुँ	१२८.४९	०	५१	१७९.४९	८
४	लमजुङ्ग	३१.८४	१	७४	१०६.८४	०
५	गोरखा	३१.०४	२८.८	१५३.४	२१३.२४	९७
६	मनाङ्ग	०	०	३०	३०	०
७	पर्वत	४१.११	०	४५	९२०११	१६
८	बागलुङ्ग	७१.७१	१५.४२	१४१	२२८.१३	४
९	म्याग्दी	०	१०	३४	४४	०
१०	मुस्ताङ्ग	०	०	१९४	१९४	०
११	नवलपरासी (सुस्ता बर्दघाट पूर्व)	८३.६५	१७.५४	१२९	२३०.१९	०
	जम्मा	६२४.८८	७७.७६	९३६.९	१६४५.५४	१५२

श्रोत: क्षेत्रीय सडक निर्देशनालय, पोखरा

जिल्ला / नगर / ग्रामीण स्तरीय सडकको विवरण

राष्ट्रिय सडक सञ्जाल, राष्ट्रिय राजमार्ग तथा डिभिजन सडक कार्यालय र अन्य सडक आयोजनाबाहेक स्थानीय तहहरू तत्कालीन जिल्ला विकास समितिको कार्यालय, जिल्ला प्राविधिक कार्यालय, नगरपालिकाहरू तथा गाउँ विकास समितिहरूबाट निर्मित जिल्ला यातायात गुरुयोजना बमोजिमका अन्य जिल्लास्तरीय, नगरस्तरीय तथा ग्रामीण स्तरीय सडकहरू समेत रहेका छन् । जिल्ला स्तरीय सडकमा जिल्ला सदरमुकामदेखि गाउँपालिकाको वडाकेन्द्रसम्म जोड्ने सडकहरू पर्दछन् । यस्ता सडकको न्यूनतम चौडाइ

तराईमा ६ मीटर र पहाडमा ५ मीटर तोकिएको छ भने कालोपत्रे सडक न्यूनतम ३.५ मीटर हुनुपर्ने व्यवस्था रहेको छ । ग्रामीण स्तरीय सडक ४ मीटर चौडा हुनुपर्ने र कालोपत्रेमा न्यूनतम ३ मीटर हुनुपर्ने प्रावधान रहेको छ । नगर सडकमा नगरपालिका तथा बजार क्षेत्रमा पर्ने सडकहरू पर्दछन् । यी सडकको अवस्था हेर्दा नगर सडकहरू धेरै जसो कालपत्रे छन् भने जिल्ला स्तरीय सडक र ग्रामीण सडकहरू भने धेरै भाग धुले रहेको सम्बन्धित स्थानीय तहहरूबाट लिइएको तथ्याङ्कका आधारमा जिल्ला प्रशासन कार्यालयहरूबाट प्राप्त तथ्याङ्कले देखाउँछ ।

सडकको स्थिति (कि.मि. मा)

क्र.सं	जिल्ला	कालोपत्रे	ग्राभेल	धुले	जम्मा	कैफियत
१	कास्की	७१.४१	८९.०४	४२९.५७	५९०.०२	नगर सडकको विवरण प्राप्त हुन नसकेको
२	स्याङ्गजा	२९१.००	६३.००	५८६.००	९४०.००	
३	तनहुँ	३०.७३	८१.९२	८५१.३८	९६४.०३	
४	लमजुङ्ग	२८.५०	१२०.७२	६७८.२६	८२७.४८	
५	गोरखा	२०.०२	२८.११	५९८.८७	६४७.००	नगर सडकको विवरण प्राप्त हुन नसकेको
६	मनाङ्ग	-	-	६०.००	६०.००	
७	पर्वत	४.४६	५२.६६	११९४.२९	१२५१.४१	
८	बागलुङ्ग	२५.००	३१.०१	७६०.९०	८१६.९१	
९	म्याग्दी	९.५०	-	३४०.६०	३५०.१०	
१०	मुस्ताङ्ग	९.८०	१.५०	२४९.००	२६०.३०	
११	नवलपरासी (सुस्ता बर्दघाट पूर्व)	१५.६०	९०.२३	१०८.१९	२१४.०४	
जम्मा		५०६.०२	५५८.१९	५८५७.०६	६९२१.२७	

श्रोत: सम्बन्धित जिल्ला प्राविधिक कार्यालय, मार्फत: जिल्ला प्रशासन कार्यालय

सामरिक महत्वका सडक (कि.मि. मा)

क्र.सं.	जिल्ला	संख्या	लम्बाई	कै.
१	कास्की	१८	१५५.९६	
२	स्याङ्गजा	७	१६०.५८	
३	तनहुँ	११	१७९.४९	
४	लमजुङ्ग	९	११०.०४	
५	गोरखा	८	२११.२४	
६	मनाङ्ग	१	३०	
७	पर्वत	४	९२.११	
८	बागलुङ्ग	११	२२८.१३	

९	म्याग्दी	२	४४
१०	मुस्ताङ्ग	३	१९४
११	नवलपरासी (सुस्ता पूर्व)	८	२२१.२
जम्मा		६२	१६२६.७५

श्रोत: क्षेत्रीय सडक निर्देशनालय, पोखरा

प्रदेश नं. ४ का मुख्य राजमार्गहरू र तिनको अवस्था

क्र.सं.	सडकको नाम	सडकको लम्बाई (कि.मि.)	अवस्था	कैफियत
१	महेन्द्र राजमार्ग	७५	कालोपत्रे	नियमित मर्मत
२	पृथ्वी राजमार्ग	९०	कालोपत्रे	नियमित मर्मत
३	सिद्धार्थ राजमार्ग	९३	कालोपत्रे	नियमित मर्मत
४	मध्य पहाडी राजमार्ग	१३४	कालोपत्रे	नियमित मर्मत

श्रोत: क्षेत्रीय सडक निर्देशनालय, पोखरा

हवाई यातायात:- सडक यातायातका अतिरिक्त यस प्रदेशमा हवाई यातायात सेवा पनि सञ्चालनमा रहेको छ । यस प्रदेशमा पोखरा विमानस्थल सबैभन्दा ठूलो विमानस्थलका रूपमा रहेको छ भने यस विमानस्थलबाट काठमाडौं, भरतपुर, भैरहवा र जोमसोमका लागि नियमित उडान सञ्चालनमा रहेको छ । त्यस्तै पोखरा-लेखनाथ महानगरपालिकामा क्षेत्रीय अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल निर्माणाधीन अवस्थामा रहेको छ । यस प्रदेशमा रहेका बागलुङ्ग बलेवा विमानस्थल र पालुङ्गटार विमानस्थल चालु अवस्थामा रहेका छैनन् भने मनाङ विमानस्थल चालु अवस्थामा रहेपनि पोखरा विमानस्थलबाट नियमित उडान सेवा सञ्चालनमा आउन सकेको छैन । यस प्रदेश अन्तर्गत विमान सेवा सञ्चालन गर्ने कम्पनीहरूमा नेपाल वायुसेवा निगमका साथै निजी क्षेत्रका बुद्ध एअर, सिम्रिक एअर, सीता एअर, अग्नि एअर, यति एअर र तारा एअर रहेका छन् । पोखराबाट पोखरा-काठमाडौं, पोखरा-जोमसोम, पोखरा-भरतपुर र पोखरा-भैरहवा नियमित रूपमा हवाई उडान भइरहेको छ । यसका अतिरिक्त यस प्रदेशमा पर्यटकीय गन्तव्य समेत धेरै रहेकाले हेली सेवा समेत सञ्चालनमा रहेको छ ।

ख) दूरसञ्चार तथा टेलिफोन

अहिलेको समय सूचना तथा प्रविधिको युग हो । २१औं शताब्दीको यो जगतमा सूचना प्रविधिले निकै फड्को मारिसकेको छ । परम्परागत रूपमा नेपालको सञ्चार माध्यमको भरपर्दो क्षेत्र भनेको हुलाक थियो । सरकारी, निजी तथा सम्पूर्ण चिठीपत्रहरूको आदानप्रदान

हुलाक सेवा मार्फत हुने गर्दथ्यो । तर वर्तमान युगमा सूचना प्रविधिको तीव्रतर विकास भइरहेको परिप्रेक्ष्यमा हुलाक सेवाको प्रभावकारितामा कमी आई यसको स्थान टेलिफोन, मोबाइल, इन्टरनेट जस्ता अत्याधुनिक विद्युतीय सञ्चारका साधनहरूले लिएका छन् । सूचनाको आदानप्रदान क्षणभरमै हुने गरेको छ । हालसम्म नेपाल टेलिकमले धेरै क्षेत्रमा आफ्नो सेवा विस्तार गरिरहेको छ भने अझै विस्तार गर्ने प्रक्रियामा पनि रहेको छ । नेपाल दूरसञ्चार कम्पनीको क्षेत्रीय कार्यालय पोखराका अनुसार ४ नं. प्रदेश अन्तर्गत वितरित दूरसञ्चारका साधनको विवरण यस प्रकार रहेको छ ।

नेपाल टेलिकमद्वारा प्रदेश नं ४. मा वितरित सेवा

क्र.सं	जिल्ला	PSTN	ADSL	Post paid	Pre paid	CDMA sky pre paid	CDMA set	Y-Max	5 th
१	नवलपरासी (बर्दघाट सुस्ता पूर्व)	३४७२	१५४५	२१९०	५९९५०	६५२६	८०३	७२	-
२	बाग्लुङ्ग	३५२०	१५०९	४७४३	१४१७४६	१४८४२	८९८	३४८	-
३	म्याग्दी	१३११	४५६	१६६७	६६२६५	१४८४९	५०९	१	-
४	पर्वत	१४८१	३६६	१६७२	५७२५४	३३१९	५६०	-	-
५	मुस्ताङ्ग	४२८	१९६	५८२	१५५४७	३९७४	५८	५	-
६	कास्की	३८२६२						६१९	९८
७	गोरखा	२२७४	२०११९	३३४५३	८६५३३९	२२६१३३		गण्डकी	गण्डकी
८	तनहुँ	५३०४	गण्डकी	गण्डकी	गण्डकी	गण्डकी		गण्डकी	गण्डकी
९	लमजुङ्ग	१९४४	अञ्चल	अञ्चल	अञ्चलको	अञ्चलको		अञ्चल	अञ्चल
१०	स्याङ्गजा	३४२५	को कूल	को कूल	कूल	कूल		को	को
११	मनाङ्ग	१३७						कूल	कूल
	जम्मा	६१५५८	२४१९१	४४३०७	१२०६१०१	२६९६४३	२८२८	१०४५	९८

श्रोत: नेपाल टेलिकम, क्षेत्रीय कार्यालय, पोखरा

ग) सूचना तथा सञ्चार

हुलाक

हुलाक व्यवस्था र सञ्चालनको लागि यस प्रदेशमा कास्की जिल्लामा एक क्षेत्रीय हुलाक निर्देशनालय, कास्की र नवलपरासी (सुस्ता-बर्दघाट पूर्व) बाहेक ९ वटा जिल्ला हुलाक कार्यालय र आवश्यकता अनुसार अन्य इलाका तथा अतिरिक्त हुलाक कार्यालय रहेका छन् । हुलाक सेवालार्इ प्रभावकारी बनाउने उद्देश्यले प्रत्येक जिल्लामा न्यूनतम ५ (मनाङ्ग) देखि अधिकतम १४ (तनहुँ) सम्म इलाका हुलाक कार्यालय रहेका छन् । परम्परागत चिठीपत्र सेवा बाहेक चिठीपत्रको विमा सुविधा, धनादेश सेवा, बचत बैंक सेवा आदि सेवा सबै जिल्लामा पुगेको छ ।

हुलाक कार्यालयको संख्या

क्र.सं	जिल्ला	जिल्ला हुलाक कार्यालय	इलाका हुलाक कार्यालय	अतिरिक्त हुलाक कार्यालय	जम्मा
१	नवलपरासी (बर्दघाट सुस्ता पूर्व)	-	८	३०	३८
२	बागलुङ्ग	१	१३	४८	६२
३	म्याग्दी	१	१०	२९	४०
४	पर्वत	१	११	४३	५५
५	मुस्ताङ्ग	१	८	७	१६
६	कास्की	१ (क्षेत्रीय)	१३	३७	५१
७	गोरखा	१	१२	५६	६९
८	तनहुँ	१	१४	३८	५३
९	लमजुङ्ग	१	१०	५०	६१
१०	स्याङ्गजा	१	१२	५३	६६
११	मनाङ	१	५	५	११
	जम्मा	१०	११६	४००	५२६

श्रोत: क्षेत्रीय हुलाक निर्देशनालय, पोखरा

पत्रपत्रिका

सूचना तथा सञ्चारको महत्वपूर्ण माध्यमको रूपमा रहेको पत्र पत्रिकाको क्षेत्रमा पनि यस प्रदेशमा उल्लेखनिय प्रगति भएको पाइन्छ । हालसम्म यस प्रदेशमा दर्ता भएका पत्रपत्रिकाको संख्या ७० भन्दा माथि रहेको छ । यस प्रदेशमा रहेको सूचना तथा सञ्चार केन्द्र, कास्कीको अभिलेख बमोजिम यस प्रदेशमा प्रकाशनका लागि दर्ता भई निरन्तरता पाइरहेका पत्रपत्रिकाको विवरण देहाय बमोजिम रहेको छ:

कास्की: कास्की जिल्लाभित्र हाल प्रकाशनमा समाधान दैनिक, पोखरापत्र दैनिक, पोखरा आवाज दैनिक, आदर्श समाज दैनिक, पोखरा हटलाइन दैनिक, आविष्कार दैनिक, परिज्ञान साप्ताहिक, बालमैत्री साप्ताहिक, फेवा पोष्ट साप्ताहिक लगायत करिब २४ जति पत्रपत्रिका रहेका छन् ।

लमजुङ्ग: लमजुङ्ग जिल्लाभरिमा प्रकाशनमा रहेका पत्रपत्रिकामा लमजुङ्ग आवाज, लमजुङ्ग जागरण, अन्तरङ्ग साप्ताहिक, स्वतन्त्र शक्ति साप्ताहिक, लमजुम दर्पण दैनिक, लमजुङ्ग पत्र साप्ताहिक आदि रहेका छन् ।

गोरखा: गोरखा जिल्लामा हालसम्ममा दरौँदी दैनिक र सुरुवात दैनिक जस्ता पत्रपत्रिकाहरु दर्ता भई निरन्तर प्रकाशनमा रहेका छन् ।

तनहुः तनहुँ जिल्लाको पत्रपत्रिकाको विकासका सन्दर्भमा हेर्दा हालसम्म दर्ता भई प्रकाशनमा रहेका पत्रपत्रिकामा सेतीमादी दैनिक, भञ्ज्याङ दैनिक, लोकवाणी दैनिक, तनहुँ आवाज साप्ताहिक, दमौली खबर दैनिक लगायतका विभिन्न १० वटा भन्दा बढी रहेका छन् ।

स्याङ्गजा: स्याङ्गजा जिल्लाका खबर पत्रिकामा गल्याङ्गपोष्ट साप्ताहिक, आँधिखोला एकसप्रेस साप्ताहिक, स्याङ्गजा सन्देश साप्ताहिक, पब्लिक आवाज साप्ताहिक तथा प्रबृद्धि साप्ताहिक लगायत रहेका छन् ।

मुस्ताङ: सञ्चार केन्द्र पोखराको अभिलेखमा दर्ता रहेको मुस्ताङ जिल्लाको पत्रपत्रिकाको सूचीमा हिमाल पारिको आवाज साप्ताहिक यहाँको एकमात्र स्थानीय खबर पत्रिका रहेको छ ।

म्याग्दी: रुप्से दैनिक, म्याग्दी सञ्चार साप्ताहिक, नव विकल्प साप्ताहिक, बेनी साप्ताहिक लगायतका पत्रपत्रिका म्याग्दी जिल्लाको स्थानीय खबर संवाहकको रूपमा रहेका छन् ।

बाग्लुङ्ग: बाग्लुङ्ग जिल्लामा प्रकाशनमा रहेका स्थानीय पत्रपत्रिकामा ढोरपाटन दैनिक, धौलागिरी जागरण दैनिक, कालिका साप्ताहिक, गलकोटपत्र साप्ताहिक लगायतका ७ वटा भन्दा बढीको संख्यामा रहेका छन् ।

पर्वत: पर्वत जिल्लामा न्यू कालिगण्डकी दैनिक, धौलागिरी सञ्चार साप्ताहिक, फलेवास साप्ताहिक, पर्वत खबर साप्ताहिक, समुदाय र श्रृजना त्रैमासिक, नव माधुरी त्रैमासिक लगायतका विभिन्न १२ भन्दा बढीको संख्यामा रहेका स्थानीय पत्रपत्रिका त्यहाँको सञ्चार तथा साहित्यिक विकासमा आफ्नो भूमिका निर्वाह गरेका छन् ।

घ) विद्युत

यस प्रदेश भित्र विस्तारित विद्युत सेवा मध्ये पोखरा क्षेत्रीय कार्यालय अन्तर्गत विभिन्न ११ वटा विद्युत वितरण केन्द्र र बुटवल क्षेत्रीय कार्यालय अन्तर्गत पर्ने कावासोती वितरण केन्द्रमार्फत विद्युत सेवा उपलब्ध भइरहेको छ । यी सबै वितरण केन्द्रहरूमा दर्ता भएका कुल ग्राहकको संख्या ३२९१४२ घरधुरी रहेका छन् । यो संख्या कुल घरधुरीको करिब ८५ प्रतिशत हुन आउँछ जबकि राष्ट्रिय जनगणना २०६८ को तथ्याङ्क अनुसार नेपालको कुल जनसंख्याको ६७.२६ प्रतिशत घरधुरी विद्युतको पहुँचमा रहेको देखिन्छ । यस प्रदेशका ८५ स्थानीय तह मध्ये १२ वटा स्थानीय तहमा विद्युतीकरण भैसकेको देखिँदैन भने अन्य सबै तहमा विद्युतको सुविधा पुगेको देखिन्छ । यस प्रदेशमा विभिन्न सबस्टेशन तथा साना जलविद्युत आयोजनाहरू मार्फत विद्युत् सेवा वितरणमा रहेको छ ।

प्रदेशको विद्युत वितरण प्रणाली

क्र.सं.	वितरण केन्द्रको नाम	जिल्ला	कार्यक्षेत्र	ग्राहक संख्या	विद्युतीकरण भएका स्थानीय तहको संख्या	विद्युतीकरण हुन बाँकी स्थानीय तहको संख्या
१	पोखरा वितरण केन्द्र		कास्की जिल्ला	७३३९५		
२	लेखनाथ वितरण केन्द्र	कास्की	कास्की र तनहुँका केही भाग	४०६५६	५	०
३	तनहुँ वितरण केन्द्र	तनहुँ	तनहुँ जिल्ला	३२३९२	१०	०
४	लमजुङ वितरण केन्द्र	लमजुङ	लमजुङ र मनाङ जिल्ला	४७३	लमजुङ ७ मनाङ २	लमजुङ १ मनाङ २
५	गोरखा वितरण केन्द्र		गोरखा जिल्ला	३५५७०		
६	आरुघाट वितरण केन्द्र	गोरखा	गोरखा, आरुघाट वरिपरीको क्षेत्र	२३०६	९	२
७	स्याङ्जा वितरण केन्द्र	स्याङ्जा	स्याङ्जा जिल्ला	२४१६७	११	०
८	पर्वत वितरण केन्द्र	पर्वत	पर्वत जिल्ला	१७७५२	७	०
९	बाग्लुङ वितरण केन्द्र	बाग्लुङ	बाग्लुङ जिल्ला	२५११०	६	४
१०	म्याग्दी वितरण केन्द्र		म्याग्दी जिल्ला	१४९५२	५	१
११	तातोपानी वितरण केन्द्र	म्याग्दी	घराप तातोपानी म्याग्दी देखि मुस्ताङ	११६९	मुस्ताङ ३	मुस्ताङ २
१२	कावासोती वितरण केन्द्र	नवलपरासी सुस्ता बर्दघाट पूर्व	नवलपरासी (सुस्ता बर्दघाट पूर्व)	६१२००	-	-
		जम्मा		३२९१४२	६५	१२

श्रोत: विद्युत प्राधिकरण क्षेत्रीय कार्यालय, पोखरा

यसरी हेर्दा कास्की, तनहुँ, स्याङ्गजा र पर्वत जिल्लामा पूर्णतया विद्युतीकरण भैसकेको देखिन्छ भने बागलुङ्ग, मुस्ताङ्ग, लमजुङ्ग र मनाङ्ग जिल्ला विद्युत सेवाको पहुँचमा अलि पछाडि परेको देखिन्छ ।

नेपाल विद्युत प्राधिकरण उत्पादन निर्देशनालय अन्तर्गत सञ्चालित जलविद्युत आयोजना एवं निजी क्षेत्रबाट सञ्चालित समेत गरी यस प्रदेशमा कुल ४२०.७५९ मेगावाट विद्युत उत्पादन भइरहेको छ जुन प्रदेशको आर्थिक समृद्धिका लागि अत्यन्तै लाभदायक हुने देखिन्छ । यसमा नेपाल विद्युत प्राधिकरण उत्पादन निर्देशनालय अन्तर्गत २९९.६ मेगावाट र निजी क्षेत्रबाट १२१.१५९ मेगावाट विद्युत उत्पादन भइरहेको छ । उत्पादित विद्युत मध्ये नेपालकै सबैभन्दा ठूलो जलविद्युत आयोजना कालीगण्डकी ए (१४४ मेगावाट) यसै प्रदेशमा पर्दछ । त्यस्तै मर्स्याङ्गदी (६९ मेगावाट), मध्यमर्स्याङ्गदी (७० मेगावाट), उपल्लो मर्स्याङ्गदी (५० मेगावाट) जस्ता विद्युत आयोजना यस प्रदेशमा रहेका छन् ।

नेपाल विद्युत प्राधिकरण उत्पादन निर्देशनालय अन्तर्गतका जलविद्युत गृहहरु			
क्र.सं.	विद्युत आयोजना	उत्पादन क्षमता (मे.वा.)	रहेको जिल्ला
१	कालीगण्डकी	१४४	स्याङ्गजा
२	मर्स्याङ्गदी	६९	तनहुँ
३	मध्य मर्स्याङ्गदी	७०	लमजुङ्ग
४	मोदी	१४.१	पर्वत
५	सेती	१.५	कास्की
६	फेवा	१	कास्की

श्रोत: विद्युत प्राधिकरण क्षेत्रीय कार्यालय, पोखरा

निजी क्षेत्रबाट सञ्चालित जलविद्युत आयोजनाहरु			
क्र.सं.	आयोजनाको नाम	उत्पादन क्षमता	रहेको जिल्ला
१	युनाइटेड मोदी जलविद्युत आयोजना	१० मेगावाट	पर्वत
२	भगवती हाइड्रो जलविद्युत आयोजना	४.५ मेगावाट	कास्की
३	टास्क हाइड्रो जलविद्युत आयोजना	०.९७६ मेगावाट	कास्की
४	दरौँदी कालिका जलविद्युत आयोजना	६.० मेगावाट	गोरखा
५	राधी जलविद्युत आयोजना	४.४ मेगावाट	लमजुङ्ग
६	खुदी जलविद्युत आयोजना	४.० मेगावाट	लमजुङ्ग
७	सिउरी जलविद्युत आयोजना	५.० मेगावाट	लमजुङ्ग
८	छयाङ्गदी जलविद्युत आयोजना	२.० मेगावाट	लमजुङ्ग
९	सागी जलविद्युत आयोजना	०.१८३ मेगावाट	लमजुङ्ग
१०	आँधीखोला जलविद्युत आयोजना	९.१ मेगावाट	स्याङ्गजा
११	उपल्लो मर्स्याङ्गदी जलविद्युत आयोजना	५०.० मेगावाट	लमजुङ्ग
१२	मादी जलविद्युत आयोजना	२५.० मेगावाट	कास्की
जम्मा		१२१.१५९ मेगावाट	

श्रोत: विद्युत प्राधिकरण क्षेत्रीय कार्यालय, पोखरा

६. आर्थिक क्षेत्र

क) कृषि

नेपाल एक कृषि प्रधान मूलुक हो । नेपाली अर्थतन्त्रमा यसको महत्वपूर्ण योगदान रहेको छ । यस प्रदेशमा पनि कुल जनसंख्याको ४,१७,५२३ घरपरिवार अर्थात् ७२.४ प्रतिशत घरधुरी कृषि पेशामा संलग्न रहेका छन् । यस प्रदेशको कुल भू-भाग मध्ये २५५६५१ हेक्टर जमिन खेतीयोग्य रहेको छ भने जम्मा ११७३१५ हेक्टर क्षेत्रफलमा सिंचाई सुविधा पुगेको छ । यसमा सबैभन्दा कम खेतयोग्य जमीन रहेको र सिंचाई पनि कम भएको जिल्ला मनाङ्ग हो भने सबैभन्दा बढी क्षेत्रफल खेतीयोग्य जमीनको रूपमा रहेको जिल्ला नवलपरासी सुस्ता-बर्दघाट पूर्व रहेको छ । यस प्रदेशका प्रमुख खाद्यान्न बालीमा धान, गहुँ, मकै, कोदो, फापर र जौ रहेका छन् । त्यस्तै दलहन, तेलहन, आलु, फलफुल, तरकारी आदि यहाँका प्रमुख उत्पादन हुन् । तर खाद्यान्न र आलुमा बाहेक अन्य उत्पादनमा यस प्रदेश आफैमा आत्मनिर्भर भने हुन सकेको छैन ।

प्रदेशको कृषि उत्पादन (मेट्रिक टनमा) र सन्तुलनको अवस्था

क्र.सं	जिल्ला	खाद्यान्न	दलहन	तेलहन	तरकारी	आलु
१	नवलपरासी (बर्दघाट सुस्ता पूर्व)	७१४६१.४	२३१८.५७	१५१५	१३१०५	३५७५
२	बागलुङ्ग	७४५४३	१४९४	२८२	१७७८५	१३६५४
३	म्याग्दी	३५१५१	९३५.८६	८८.१६	१११०२	१६८६९
४	पर्वत	३१३९३	४९५	११३६	२२३७०	२३२५०
५	मुस्ताङ्ग	१७९६	१२४	१०.५	४५२४	३०५८
६	कास्की	८०९३९	७७५.१३	१७३	५१०३५	२२१६५
७	गोरखा	४७६०५	२९८४	६१.८	३१८९७	२१३४७
८	तनहुँ	८४९१७	२५१७.६	२२६.३६	३२६१२	६११२
९	लमजुङ्ग	४६१७२.४	१३६६.५	३६१.५३	३५६९५	२०८१६
१०	स्याङ्गजा	८७४०८	१२८१	९७	३४३६२	१०३७३
११	मनाङ्ग	८६६	१४८	२.५	१६७२	७६११
	जम्मा	५६२२५२	१४४३९.५७	३४९०	२५६१५९	१४८८३०
	आवश्यकता	४८७१३२	६७१९६	२४०२५.४	२५७०३४	८६५७४
	सन्तुलन अवस्था न्यून/बचत	७५१२०	-५२७५६.४३	-२०५३५.४	-८७५	६२२५६

श्रोत: क्षेत्रीय कृषि निर्देशनालय, पोखरा

नेट:- नवलपरासी (बर्दघाट-सुस्ता पूर्व) को हकमा साविक नवलपरासी जिल्लाको प्राप्त तथ्याङ्कलाई २ ले भाग गरी राखिएको ।

प्रदेशका प्रमुख बालीहरू

- खाद्यान्न तर्फः धान, गहुँ, मकै, कोदो, फापर, जौ ।
- दलहन तर्फः मास, मुसुरो, केराउ, अरहर ।
- तेलहन तर्फः तोरी, सरसों, रायो, तिल ।
- तरकारी तर्फः काउली, बन्दा, मूला, गाजर, भण्टा, गोलभेंडा, आदि ।
- फलफूल तर्फः सुन्तला, स्याउ, ओखर, केरा, मेवा, आदि ।

प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकीकरण परियोजना अन्तर्गत कायम गरिएका विभिन्न क्षेत्र तथा बाली विवरण

प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकीकरण परियोजना अन्तर्गत यस प्रदेशमा कास्कीलाई तरकारीको लागि सुपरजोन कायम गरिएको छ भने विभिन्न तरकारी, फलफूल तथा बीउ उत्पादनका लागि जोन तथा ब्लक कायम गरिएका छन् । त्यस्तै प्रदेशका विभिन्न जिल्लाहरूलाई निश्चित बाली पकेट क्षेत्र कायम गरिएको छ । स्याङ्जा जिल्लाका पुतलीबजार नगरपालिका, अर्जुन चौपारी, ठूलाडही, भिरकोट नगरपालिका र एलादी क्षेत्रलाई सुन्तलाजात र पर्वत जिल्लाका खानीगाउँ, मुडिकुवा, शंकरपोखरी, थापाठाना, लिमिठाना र ठानामौला क्षेत्रलाई मकै तथा मकै बिउ जोन घोषणा गरिएको छ । त्यस्तै गोरखा जिल्लाका विभिन्न क्षेत्रलाई सुन्तलाजात/मकै/मकै बिउका लागि, लमजुङ्गमा अलैंची र तरकारी खेतीका लागि तथा सुन्तलाजात र तरकारी खेतीका लागि बाली ब्लक क्षेत्र छुट्टयाइएको छ । यसका साथै सम्पूर्ण जिल्लालाई निश्चित बाली पकेट क्षेत्र कायम गरिएको छ ।

- सुपर जोन:- १ कास्की: तरकारी
- जोन:- २ जिल्ला
- स्याङ्जा:- सुन्तलाजात; पुतलीबजार न.पा., अर्जुन चौपारी, ठूलाडही, भिरकोट न.पा. र एलादी
- पर्वत:- मकै/मकै बिउ खानीगाउँ, मुडिकुवा, शंकरपोखरी, थापाठाना, लिमिठाना र ठानामौला

बाली ब्लक:

क्र.सं.	जिल्ला	बाली विवरण	क्षेत्र	बाली	क्षेत्र
१	गोरखा	सुन्तलाजात	मनकामना, ताक्लुङ्ग, धैरुङ्ग	मकै/मकै बिउ	गाँखु, श्रीनाथकोट, छोप्राक, थालाजुङ्ग, खोप्लाङ्ग
२	लमजुङ्ग	अलैंची	बाँझखेल, धर्सु, भुलभुले	तरकारी	तार्कुघाट, चक्रतीर्थ, धमिलो
३	तनहुँ	सुन्तलाजात	छिपछिपे, बैदी	तरकारी	जामुने, मानपाड, छाड

श्रोत: क्षेत्रीय कृषि निर्देशनालय, पोखरा

बाली पकेट क्षेत्र:

क्र.सं.	जिल्ला	बाली विवरण	पकेट क्षेत्र संख्या
१	नवलपरासी (बर्दघाट सुस्ता पूर्व)	मकै, तरकारी, केरा, तोरी, मत्स्य, आलु, धान, सुन्तला	२३
२	बागलुङ्ग	मकै, तरकारी र सुन्तला	२०
३	म्याग्दी	मकै, तरकारी र सुन्तला	१५
४	पर्वत	मकै, तरकारी र सुन्तला	२०
५	मुस्ताङ्ग	आलु, तरकारी र स्याउ	५
६	कास्की	मकै, तरकारी र सुन्तला	२५
७	गोरखा	मकै, तरकारी र सुन्तला	२०
८	तनहुँ	मकै, तरकारी र सुन्तला	२०
९	लमजुङ्ग	अलैंची, तरकारी र सुन्तला	२०
१०	स्याङ्गजा	मकै, तरकारी र सुन्तला	२०
११	मनाङ्ग	आलु, तरकारी र स्याउ	५

श्रोत: क्षेत्रीय कृषि निर्देशनालय, पोखरा

ख) सिंचाइ

प्रदेश नं. ४ को कुल क्षेत्रफल २१,९१,७८१ (एक्काइस लाख एकानब्बे हजार सात सय एकासी) हेक्टर मध्ये २,५५,६५१ (दुई लाख पचपन्न हजार छ सय एकाउन्न) हेक्टर अर्थात ११.६६ प्रतिशत मात्र खेतीयोग्य जमीन रहेको छ । यसमध्ये कुल १,१७,३१५ (एक लाख सत्र हजार तीन सय पन्ध्र) हेक्टर भू-भागमा मात्र बाह्र महिना सिंचाइको सुविधा पुगेको छ । यो कुल खेतीयोग्य भू-भागको करिब ४५.८८ प्रतिशत मात्र हुन आउँछ । यसबाट के देखिन्छ भने यस प्रदेशको करिब ५५ प्रतिशत भू-भागमा मौसमी सिंचाइ र लागि आकाशे पानीको माध्यमबाट खेती हुने गरेको छ । यसमा कुल ७०,६३६ हेक्टर भू-भाग आकाशे पानीबाट सिंचित (Rainfed Area) र ६०,६४४ हेक्टरमा मौसमी सिंचाइका माध्यमबाट खेती गरीएको देखिन्छ । जिल्लागत रूपमा हेर्दा यस प्रदेश अन्तर्गत सबैभन्दा बढी सिंचाइ सुविधा पुगेको जिल्ला नवलपरासी (सुस्ता बर्दघाट पूर्व) रहेको छ । यहाँको कुल ३९,०६३ हेक्टर खेतीयोग्य भूमि मध्ये ३५,८४७ हेक्टर अर्थात ९१.७६ प्रतिशत भू-भागमा सिंचाइ सुविधा उपलब्ध छ भने सबैभन्दा कम सिंचित भूमि रहेको जिल्ला मुस्ताङ्ग हो । यहाँको ४२२१ हेक्टर खेतीयोग्य भूमि मध्ये जम्मा १५९ हेक्टर अर्थात् ३.७६ प्रतिशत भू-भाग मात्र सिंचित छ । त्यस्तै मनाङ्ग, म्याग्दी, बागलुङ्ग, स्याङ्गजा जिल्लामा पनि सिंचाइ सुविधा पुगेको कृषियोग्य जमीन निकै कम रहेको देखिन्छ । समग्र जिल्लाको सिंचाइको अवस्था हेर्दा भौगोलिक बनोट सहज सिंचाइ सुविधा विस्तारमा बाधक बनेको देखिन्छ ।

प्रदेशको सिंचाइको स्थिति (हेक्टरमा)

क्र.सं	जिल्ला	कुल क्षेत्रफल	कृषियोग्य भूमि	सिंचित क्षेत्रफल	प्रतिशत
१	नवलपरासी (बर्दघाट सुस्ता पूर्व)	१४२५८२	३९०६३	३५८४७	९१.७६
२	बागलुङ्ग	१८२७४५	२६५२२	७७८०	२९.३३
३	म्याग्दी	२३०००७	१५७४०	३६८५	२३.४१
४	पर्वत	५४९३१	१५२३१	६४५५	४२.३८
५	मुस्ताङ्ग	३५५९५१	४२२१	१५९	३.७६
६	कास्की	२१३१६७	३१४०५	१५९६०	५०.८
७	गोरखा	३६१४६९	३३९१५	११०२७	३२.५१
८	तनहुँ	१५६८७८	३३९७१	१४४९६	४२.६७
९	लमजुङ्ग	१७०८७१	२३८४८	११९३७	५०.०५
१०	स्याङ्गजा	१०३५५५	३१०१७	९८४८	३१.७५
११	मनाङ्ग	२१९६२५	७१८	१२१	१६.८५
	जम्मा	२१९१७८१	२५५६५१	११७३१५	४५.८८

श्रोत: क्षेत्रीय सिंचाइ निर्देशनालय, पोखरा

क्षेत्रीय सिंचाइ निर्देशनालय पोखराबाट संचालित सिंचाइ आयोजना मध्ये कार्यान्वयनमा रहेको पोखरा जलउपयोग तथा सिंचाइ प्रणालीको सेती हेडवर्क्स पुनर्स्थापना कार्य रहेको जसको सिंचित क्षेत्र १०३० हेक्टर र लागत अनुमान रु. ३६,०५,२७,०००।— (छत्तिस करोड पाँच लाख सत्ताइस हजार रुपैयाँ) रहेको छ । कमाण्ड क्षेत्रको आधारमा सबैभन्दा ठूलो आयोजना विजयपुर सिंचाइ प्रणाली रहेको छ । यसको सिंचित क्षमता १२८० हेक्टर रहेको छ ।

ग) उद्योग

देशमा रहेको भौगोलिक विविधता यस प्रदेशमा पनि विद्यमान रहेको पाइन्छ । हिमाली क्षेत्रको भौगोलिक विकटता, शीत प्रधान हावापानी तथा कम उर्वरा भूमि भएका कारण कृषिमा आधारित उद्योगको स्थापना प्रायः सम्भव देखिँदैन । तथापि यस क्षेत्रमा उत्पादन हुने फलफूलका लागि प्रशोधन उद्योग र जडीबुटी जन्य उद्योगको भने प्रशस्त सम्भावना रहेको छ । पहाडी क्षेत्रमा रहेका व्यापारिक केन्द्रहरूमा दैनिक उपभोग्य सामग्रीहरूको उत्पादन गर्ने उद्योगको मात्र स्थापना भएको देखिन्छ भने यस प्रदेश अन्तर्गत पर्ने तराईको भूमि कम भएका कारण उद्योग धन्दाको संख्या न्यून रहे पनि पूर्वाधारको विस्तार र कृषियोग्य भूमि बढी भएका कारण ठूला उद्योगहरूको सम्भावना बलियो रहेको छ ।

नेपालमा स्थापना भएका विभिन्न औद्योगिक क्षेत्रमध्ये यस प्रदेशमा एउटा औद्योगिक क्षेत्र: पोखरा औद्योगिक क्षेत्र मात्र रहेको छ । यस क्षेत्रमा हाल विभिन्न खाले ६४ वटा उद्योगहरू

सञ्चालनमा रहेका छन् भने ती उद्योगहरूमा १३१३ जना पुरुष र ५६२ जना महिला गरी जम्मा १८७५ जनाले प्रत्यक्ष रूपमा रोजगारी प्राप्त गरेका छन् ।

यस प्रदेशमा स्थापित ठूला उद्योगको संख्या न्यून रहे पनि घरेलु तथा साना उद्योगको संख्या भने लगभग सबै जिल्लाहरूमा उल्लेखनीय रहेको पाइन्छ ।

प्रदेश अन्तर्गत रहेका प्रशोधनयुक्त उद्योगको जिल्लागत विवरण

(१० वा सो भन्दा बढी कामदार संख्या रहेका)

जिल्ला	उद्योग संख्या	उद्योगमा आवद्ध व्यक्ति	रोजगारी	खुद उत्पादन (रु. हजारमा)
गोरखा	९	५४५	५३५	९८८५५
लमजुङ्ग	३	४००	३८९	३११७६
तनहुँ	६२	१०४१	९१८	२३५४४७
स्याङ्गजा	४५	५६६	४४७	८१०५१
कास्की	१९८	४७०६	४२६८	१२२१८५०
मुस्ताङ्ग	३	५३	३४	६६३५
म्याग्दी	६	११४	९४	२७२३३
पर्वत	२३	३१४	२४३	४०३४४
बाग्लुङ्ग	५	१०३	८४	३०३३८
नवलपरासी (सुस्ता ब.पूर्व)	४२	४५९१	४५१०	२२३८१४५
जम्मा	३९६	१२४३३	११५२२	४०११०७४

श्रोत: तथ्याङ्क कार्यालय, कास्की

आर्थिक वर्ष ०७२/०७३ को अन्त्यसम्ममा उद्योग विभागमा दर्ता भएका उद्योगको विवरण

जिल्ला	उद्योग संख्या	कूल पूँजी (रु. मिलियनमा)	स्थिर पूँजी (रु. मिलियनमा)	चालु पूँजी (रु. मिलियनमा)	कामदार संख्या
मनाङ्ग	१	९००.००	८८५.००	१५.००	२५६
गोरखा	२४	३८७७.०५	३७६१.३९	११५.६६	१५९०
लमजुङ्ग	२६	३४९२३.९५	३३९२१.३६	१००२.६०	१९५७
तनहुँ	१८	४२५१२.८४	४२२८२.६६	२३०.१८	२११६
स्याङ्गजा	४	४०६.३२	२८१.१९	१२५.१४	४९८
कास्की	३३३	४६८१४.९७	४३१३१.८३	३६७५.२३	१५८४९
मुस्ताङ्ग	७	२४६६.३५	२३९१.३९	७४.९६	४०२
म्याग्दी	१४	६२८९६.२७	६२११३.८१	७८२.४६	१४७०
पर्वत	३	७२१.४१	७१०.४१	११.००	२९९
बाग्लुङ्ग	८	३२८१.१२	३२४८.६६	२३०.१८	२११६
नवलपरासी (सुस्ता पूर्व)	-	-	-	-	-
जम्मा	४३८	१९८८००.२८	१९२७२७.७०	६०७२.५८	२४७६३

श्रोत: उद्योग विभागको वेबसाइट

घ) पर्यटन

नेपालको एक मुख्य पर्यटकीय क्षेत्र पोखरा र आसपासका प्रमुख पर्यटकीय स्थलहरू अन्नपूर्ण संरक्षण क्षेत्र, मनास्लु संरक्षण क्षेत्र, विभिन्न ताल तलैयाहरू, ग्रामीण पर्यटन केन्द्र, होमस्टे, पदयात्रा मार्ग यस प्रदेशमा रहेका छन् । अति सुन्दर र मनोरम हावापानी तथा यहाँका विभिन्न समुदायका मौलिक संस्कृति एवं रितिरिवाज यस क्षेत्रको पर्यटकीय आकर्षणका मुख्य विषय वस्तु हुन् । हिमाली जिल्लामा रहेको मुक्तिनाथ मन्दिर देखि तराइका देवघाट तथा त्रिवेणी धाम यस प्रदेशका प्रमुख धार्मिक पर्यटकीय स्थलका रूपमा रहेका छन् ।

विदेशी पर्यटकहरू बाहेक यस प्रदेशमा रहेका विभिन्न पर्यटकीय स्थलहरूको अवलोकन गर्न देश भित्रैबाट विभिन्न किसिमका पर्यटकीय भ्रमण, अवलोकन भ्रमण, शैक्षिक भ्रमण जस्ता भ्रमण कार्यक्रमहरूबाट आन्तरिक पर्यटकहरूको आवागमन नियमित रूपले भइरहेको हुन्छ । यस कारण पनि पर्यटन उद्योग यस प्रदेशको आर्थिक विकासको सम्भाव्यताको प्रमुख आधार मानिन्छ ।

प्रदेशमा रहेका धार्मिक तथा पर्यटकीय गन्तव्य स्थलहरू

क्र.सं.	जिल्ला	गन्तव्य स्थल
१	मनाङ्ग	नोर्फू, तिलिचो ताल, अन्नपूर्ण क्षेत्र, घोरोङ्ग ला पास, मार्थुङ्ग मेला, सुन्दर बसाई, बग्ना, मनाङ्ग
२	गोरखा	मनकामना मन्दिर, गोरखा दरबार संग्रहालय, मनास्लु हिमाल, लिंग लिंग कोट, टिसुम भ्याली, बारपाक, गोरखनाथ गुफा, ढिके डाँडा, गोरखकाली
३	लमजुङ्ग	घले गाउँ, मह शिकार गर्ने स्थान, भुजुङ्ग, घन पोखरा, कौडा चुट्का र सोरठी नृत्य, बेंशीशहर, बाह पोखरी, इलम पोखरी, मेमे पोखरी
४	तनहुँ	देवघाट, बन्दिपुर, छाब्दी बाराही, ढोर बाराही, व्यास गुफा, तनहुँसुर, छिम्केश्वरी, भानु जन्मस्थल
५	स्याङ्गजा	आँधिखोला च्यापिटङ्ग, छाङ्गछाङ्गदी मन्दिर, सिरुवारी, भिरकोट दरबार, प्याराग्लाइडिङ्ग, पञ्चमूल
६	कास्की	फेवा, वेगनास, रुपा, आदि विभिन्न तालतलैयाहरू, माछापुच्छ्रे अन्नपूर्ण सराङ्गकोट दृश्यावलोकन, डेभिजफल, गुप्तेश्वर महादेव गुफा, महेन्द्र गुफा, विश्व शान्ति स्तुप, तालबाराही, भद्रकाली र विन्ध्यवासिनी मन्दिर, प्याराग्लाइडिङ्ग, क्यानोइङ्ग, जिप फ्लायर, अल्ट्रा लाइट, घान्द्रुक, सिकलेस, धम्पुस, पञ्चासे
७	मुस्ताङ्ग	जोमसोम, कागबेनी, लोमान्थाङ्ग, मुक्तिनाथ, कोरला, दामोदर कुण्ड, मार्फा, टुकुचे, लेते
८	म्याग्दी	तातोपानी, पुनहिल, घोरेपानी, गलेश्वर, रूपसे झरना, अन्ध गल्छी, धौलागिरी हिमाल, मालिका धुरी
९	पर्वत	विभिन्न झोलुङ्गेपुल, अल्पेश्वर गुफा, सहस्रधारा, गुप्तेश्वर गुफा, पाथेश्वरी मन्दिर, मोदिबेणी, सेतीबेणी, पञ्चासे क्षेत्र

१० वाग्लुङ्ग	वाग्लुङ्ग कालिका मन्दिर, ढोरपाटन शिकार आरक्ष, पंचकोट, गाजादह, घुम्टेको लेक
११ नवलपरासी (सुस्तापूर्व)	थारु भिलेज होम स्टे, मौलाकालिका मन्दिर, त्रिवेणी धाम, सिजि मन्दिर, कालिका रिजोर्ट

ड) वनपैदावार

यस प्रदेशको आर्थिक क्षेत्रमा वनपैदावारको पनि महत्वपूर्ण स्थान रहेको छ । प्रमुख काष्ठ तथा गैरकाष्ठ वन पैदावारहरू वन क्षेत्रबाट प्राप्त हुने राजस्वको प्रमुख श्रोत हुन भने अन्य वनउपभोक्ता समितिहरू मार्फत् प्राप्त हुने शुल्क, जरीवानाले पनि राजस्वमा केही योगदान गर्न सक्ने देखिन्छ ।

प्रमुख काष्ठ तथा गैरकाष्ठ वनपैदावार

प्रमुख काष्ठ वन पैदावार	गैर काष्ठ वन पैदावार
साल, सतिसाल, खयर, चिलाउने, सल्ला, उत्तिस, चाँप, अन्य ।	लोक्ता, अल्लो, कुटकी, चिराइतो, गुच्छी च्याउ, जटामसी, यासा गुम्बा, तेजपात, मजिठो, सुगन्धवाल, वनलसुन, सतुवा, जिम्बु, अन्य ।

आर्थिक वर्ष ०७३/७४ मा काठ तथा दाउरा बिक्रीबाट प्राप्त राजस्वको विवरण (जिल्लागत)

क्र.सं	जिल्ला	काष्ठ पैदावार (क्यू.फिट)				दाउरा	राजस्व रु. (मू.अ. कर सहित)
		साल	खयर	अन्य	जम्मा		
१	नवलपरासी (बर्दघाट सुस्ता पूर्व)	२१२५३.८५	७४६.३५	३७६३७.८	४९६३८	६५.६५	७५३८९६८.९५
२	बागलुङ्ग	०.०	०.०	४२८०७.२	४२८०७.२	३८.४	६१४६४७.०
३	म्याग्दी	०.०	०.०	६८२७.९	६८२७.९	१.८	१६६६८३.५
४	पर्वत	०.०	०.०	७५७५४.१	७५७५४.१	३.०	१६१९९७२
५	मुस्ताङ्ग	०.०	०.०	०.०	०.०	०.०	०.०
६	कास्की	०.०	०.०	२८६८१.५	२८६८१.५	८३.२	८७८०८५
७	गोरखा	१०९७.५	२२९०.०	२९४१०	३२७९७.५	८६७.३	२०५७६०७.९
८	तनहुँ	९४६२५.०	६१९१७.३	४४७००	२०१२४२.४	३७१.५	३७२७८२१४
९	लमजुङ्ग	०.०	१८३.४	१६३२६.९	१६५१०.३	१०७.९	३४७२२१
१०	स्याङ्गजा	१०९०.९	७३४१२	३२९९५	१०७४९७.९	८२	६६९१४३९
११	मनाङ्ग	०.०	०.०	०.०	०.०	०.०	०.०
	जम्मा	११८०६७.२५	१४५२६.६२	६५३८८.०६	५६१७५६.८	१६२०.७५	५७१९२८३८.३५

श्रोत: क्षेत्रीय वन निर्देशनालय, पोखरा

नोट:- नवलपरासी (बर्दघाट-सुस्ता पूर्व) को हकमा साविक नवलपरासी जिल्लाको प्राप्त तथ्याङ्कलाई २ ले भाग गरी राखिएको ।

आर्थिक वर्ष ०७३/७४ मा गैरकाष्ठ वनपैदावर बिक्रीबाट प्राप्त राजस्वको विवरण (जिल्लागत)

क्र.सं	जिल्ला	गैरकाष्ठ वनपैदावर (कि.जी. मा)			प्राप्त राजस्व रु. (मू.अ.कर सहित)	अन्य राजस्व रु.(सा.व.उ.स.)
		Resin	Medicinal plants	Total		
१	नवलपरासी (बर्दघाट सुस्ता पूर्व)	०.०	०.०	०.०	०.०	०.०
२	बागलुङ्ग	६७३९०.७	२५४९०.०	९२८८०.७	३७८४७९.०	७९०३३९.०
३	म्याग्दी	०.०	५९८४.७	५९८४.७	२५९९०५.०	०.०
४	पर्वत	०.०	०.०	०.०	०.०	०.०
५	मुस्ताङ्ग	०.०	०.०	०.०	०.०	०.०
६	कास्की	०.०	०.०	०.०	०.०	०.०
७	गोरखा	०.०	१५७३६.०	१५७३६.०	२३४७१०.०	०.०
८	तनहुँ	०.०	०.०	०.०	०.०	०.०
९	लमजुङ्ग	०.०	७९३६.८	७९३६.८	१०७६५०.०	०.०
१०	स्याङ्गजा	०.०	०.०	०.०	०.०	०.०
११	मनाङ	०.०	१३००.९	१३००.९	१६०५२८५.०	०.०
	जम्मा	६७३९०.७	५६४४८.४	१२३८३९.१	२२७१९१९.०	७९०३३९.०

श्रोत: क्षेत्रीय वन निर्देशनालय, पोखरा

च) व्यापार तथा बजार व्यवस्था

बजार व्यवस्थाका क्षेत्रमा भन्नुपर्दा यस प्रदेशमा अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा सिधा हवाई यातायात सञ्चालनमा आइनसकेको तथा छिमेकी राष्ट्र चीनसँग सीधा बजार जोड्ने नाका कोरला पनि सडक यातायात मार्फत अझै सञ्चालनमा नआएका कारण वैदेशिक व्यापारका लागि सिधा सम्पर्क हुने नाका भनेको नवलपरासीको त्रिवेणी-सुस्ता मात्र रहेको छ। आन्तरिक व्यापारको लागि भने यस क्षेत्रमा रहेका बजार, नगरपालिका तथा राजमार्गका आसपासका स्थानहरू नै प्रमुख व्यापारिक केन्द्रका रूपमा रहेका छन्। यी व्यापारिक केन्द्रबाट प्रायः दैनिक उपभोग्य सामग्री तथा निर्माण एवं सेनिटरी फिटिङका सामानको कारोवार हुने गर्दछ।

प्रदेशका प्रमुख बजार क्षेत्रहरू

क्र.सं.	जिल्ला	व्यापारिक केन्द्र	कारोबार हुने प्रमुख वस्तु
१	नवलपरासी (बर्दघाट सुस्ता पूर्व)	गैँडाकोट, प्रगतिनगर, कावासोती, आरुडखोला, दुम्कीवास	खाद्यवस्तु, पशु चौपाया, निर्माण सामग्री, लत्ताकपडा
२	बागलुङ्ग	बागलुङ्ग बजार, गलकोट, बुर्तिवाङ्ग	खाद्यान्न, लत्ताकपडा, निर्माण सामग्री, फलफूल
३	म्याग्दी	बेनी, गलेश्वर	खाद्यान्न, लत्ताकपडा, निर्माण सामग्री, फलफूल
४	पर्वत	कुश्मा	दैनिक उपभोग्य सामान, निर्माण सामग्री, फलफूल
५	मुस्ताङ्ग	जोमसोम, मार्फा, लोमन्थाङ्ग	दैनिक उपभोग्य सामान, फलफूल
६	कास्की	पोखरा, लेखनाथ, हेम्जा	खाद्यान्न, लत्ताकपडा, निर्माण सामग्री, पर्यटन व्यवसाय, औद्योगिक उत्पादन, आलु, तरकारी, फलफूल
७	गोरखा	गोरखा बजार, मनकामना, पालुङ्गटार	खाद्यान्न, लत्ताकपडा, निर्माण सामग्री, फलफूल
८	तनहुँ	आँबुखैरेनी, डुम्रेबजार, बन्दीपुर, भानु, दमौली, खैरेनीटार, दुलेगौँडा, भिमाद	उपभोग्य र निर्माण सामग्री, लत्ता कपडा, फलफूल, पशु चौपाया
९	लमजुङ्ग	बेशीशहर, सुन्दरबजार, भोर्लेटार	दैनिक उपभोग्य सामान, निर्माण सामग्री, फलफूल
१०	स्याङ्गजा	स्याङ्गजा, पुतलीबजार, बयरघारी, वालिङ, गल्याङ्ग, चापाकोट	दैनिक उपभोग्य सामान, निर्माण सामग्री, फलफूल
११	मनाङ	चामे	खाद्यान्न, तरकारी, लत्ताकपडा, फलफूल

७. सञ्चालित आयोजनाहरू

यस प्रदेश अन्तर्गत हाल सञ्चालनमा रहेका तथा निर्माणाधीन आयोजनामध्ये राष्ट्रिय गौरवका आयोजना, प्राथमिकता प्राप्त आयोजना तथा अन्य विभिन्न आयोजनाहरू रहेका छन् । विशेष गरी जलविद्युत आयोजना, खानेपानी आयोजना, सडक आयोजना यस प्रदेशमा सञ्चालित प्रमुख आयोजना हुन् ।

क) राष्ट्रिय गौरवका आयोजना

नेपालमा सञ्चालित विभिन्न राष्ट्रिय गौरवका आयोजना मध्ये यस प्रदेश अन्तर्गत पर्ने आयोजना यस प्रकार रहेका छन्

क्र.सं.	आयोजनाको नाम	लम्बाई (कि.मि. मा)	आयोजना रहेको कार्यालय
१	पुष्पलाल मध्य पहाडी लोकमार्ग आयोजना (पश्चिम खण्ड)	गोरखा ६१ कि.मि., लमजुङ्ग ४२ कि.मि., कास्की ८० कि.मि., पर्वत २४ कि.मि. र बागलुङ्ग १३५ कि.मि. कुल: ३४२ कि.मि.	गोरखा, बुर्तिबाङ्ग
२	काली गण्डकी कोरिडोर	गैडाकोटदेखि बाकामलाङ्ग सिमासम्म ७५ कि.मि., पालुङ्गखोला देखि मालढुङ्गासम्म ३८ कि.मि., मालढुङ्गादेखि कोरलासम्म १९० कि.मि. कुल: ३०३ कि.मि.	पाल्पा वर्तुङ्ग
३	पोखरा अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रीय विमानस्थल		पोखरा
४	बुढीगण्डकी जलविद्युत आयोजना		धादिङ्ग

ख) विद्युत आयोजना वा परियोजनाहरू

यस प्रदेशमा सञ्चालनमा रहेका जलविद्युत आयोजना तथा परियोजना देहायबमोजिम रहेका छन्

नेपाल विद्युत प्राधिकरण उत्पादन निर्देशनालय अन्तर्गतका जलविद्युत गृहहरू			
क्र.सं.	विद्युत आयोजना	उत्पादन क्षमता (मे.वा.)	रहेको जिल्ला
१	कालीगण्डकी	१४४	स्याङ्गजा
२	मर्स्यङ्गदी	६९	तनहुँ
३	मध्य मर्स्यङ्गदी	७०	लमजुङ्ग
४	मोदी	१४.१	पर्वत
५	सेती	१.५	कास्की
६	फेवा	१	कास्की

निजी क्षेत्रबाट सञ्चालित जलविद्युत आयोजनाहरू			
क्र.सं.	आयोजनाको नाम	उत्पादन क्षमता	रहेको जिल्ला
१	युनाइटेड मोदी जलविद्युत आयोजना	१० मेगावाट	पर्वत
२	भगवती हाइड्रो जलविद्युत आयोजना	४.५ मेगावाट	कास्की
३	टास्क हाइड्रो जलविद्युत आयोजना	०.९७६ मेगावाट	कास्की
४	दरौँदी कालिका जलविद्युत आयोजना	६.० मेगावाट	गोरखा
५	राधी जलविद्युत आयोजना	४.४ मेगावाट	लमजुङ्ग
६	खुदी जलविद्युत आयोजना	४.० मेगावाट	लमजुङ्ग
७	सिउरी जलविद्युत आयोजना	५.० मेगावाट	लमजुङ्ग
८	छ्याङ्गदी जलविद्युत आयोजना	२.० मेगावाट	लमजुङ्ग
९	सागी जलविद्युत आयोजना	०.९८३ मेगावाट	लमजुङ्ग
१०	आँधीखोला जलविद्युत आयोजना	९.९ मेगावाट	स्याङ्गजा
११	उपल्लो मर्स्याङ्गदी जलविद्युत आयोजना	५०.० मेगावाट	लमजुङ्ग
१२	मादी जलविद्युत आयोजना	२५.० मेगावाट	कास्की
जम्मा		१२१.१५९ मेगावाट	

ग) खानेपानी आयोजना

यस प्रदेश अन्तर्गत सञ्चालित (निर्माणाधीन) खानेपानी आयोजनामध्ये ठूला खानेपानी आयोजनाको विवरण देहाय बमोजिम प्रस्तुत गरिएको छः

क्र.सं.	जिल्ला	खानेपानी आयोजनाको नाम	अवस्था
१	नवलपरासी (बर्दघाट सुस्ता पूर्व)	-	-
२	बाग्लुङ्ग	क. बलेवा नारायणस्थान सहलगानी खानेपानी ख. दोश्रो साना सहरी खानेपानी आयोजना	क्रमागत रूपमा सम्पन्न हुने
३	म्याग्दी	बृहत खोप्टेखोला खानेपानी आयोजना	क्रमागत रूपमा सम्पन्न हुने
४	पर्वत	पर्वत बेनी सहलगानी खानेपानी आयोजना	क्रमागत रूपमा सम्पन्न हुने
५	मुस्ताङ्ग	-	-
६	कास्की	लेखनाथ सहलगानी खानेपानी आयोजना	संचालन भैरहेको
७	गोरखा	दरौँदी गोरखा बृहत पम्पिङ्ग खानेपानी आयोजना	क्रमागत रूपमा सम्पन्न हुने
८	तनहुँ	केपसेटार दुलेगौँडा सहलगानी खानेपानी आयोजना	क्रमागत रूपमा सम्पन्न हुने
९	लमजुङ्ग	-	-
१०	स्याङ्गजा	बिर्घासिमल बगर खानेपानी आयोजना	क्रमागत रूपमा सम्पन्न हुने
११	मनाङ्ग	बृहत चामे खानेपानी आयोजना	क्रमागत रूपमा सम्पन्न हुने

श्रोत: क्षेत्रीय अनुगमन तथा सुपरिवेक्षण कार्यालय, पोखरा

घ) सिंचाइ आयोजना

प्रदेश नं. ४ अन्तर्गत रहेका आर्थिक वर्ष ०७४/७५ मा लागत अनुमान भइ निर्माणाधीन पाँच करोड वा सो भन्दा माथिका निर्माणाधीन सिंचाइ आयोजनाको विवरण देहाय बमोजिम रहेको छ ।

क्र.सं.	जिल्ला	खानेपानी आयोजनाको नाम	अवस्था
१	नवलपरासी (बर्दघाट सुस्ता पूर्व)	उल्टिखोला सिंचाइ आयोजना	निर्माणाधीन
२	बागलुङ्ग	-	-
३	म्याग्दी	-	-
४	पर्वत	फलेवास सिंचाइ आयोजना	निर्माणाधीन
५	मुस्ताङ्ग	-	-
६	कास्की	पोखरा जलउपयोग तथा सिंचाइ प्रणालीको सेती हेडवर्क्स पुनर्स्थापना कार्य	निर्माणाधीन
७	गोरखा	कुन्दुरटार सिंचाइ आयोजना र दरौँदी पालुङ्गटार सिंचाइ आयोजना	निर्माणाधीन
८	तनहुँ	अट्टराउली पट्टार सिंचाइ आयोजना (गाजरकोट तनहुँ)	निर्माणाधीन
९	लमजुङ्ग	रामघाट सिंचाइ आयोजना	निर्माणाधीन
१०	स्याङ्गजा	चापाकोट टार सिंचाइ आयोजना र किसान आँधिघाट सिंचाइ आयोजना	निर्माणाधीन
११	मनाङ	-	-

श्रोत: क्षेत्रीय सिंचाइ निर्देशनालय, कास्की

द. राजस्व तथा वित्तिय अवस्था

क) राजस्वको विवरण

यस प्रदेश अन्तर्गत आर्थिक वर्ष २०७३/०७४ सम्ममा आन्तरिक राजस्व कार्यालय, कास्की तथा करदाता सेवा कार्यालय मार्फत स्थायी लेखा नम्बर लिएका करदाताको कुल संख्या १,२१,०७६ तथा २०७४ असोज मसान्तसम्म मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भएका करदाताको संख्या १०७४७ रहेको छ भने यस आ.व. मा प्राप्त कुल राजस्व रकम रु. ६९,६६,८८४ हजार रहेको आन्तरिक राजस्व कार्यालय कास्कीको रेकर्डबाट देखिएको छ ।

आ.व. ०७३/७४ मा ४ नं. प्रदेशमा रहेका करदाता विवरण			
क्र.सं.	करदाताको विवरण	संख्या	कै.
१	शिक्षा सेवा तर्फ	२८३	
२	अन्तःशुल्क तर्फ	६५९०	
३	स्वास्थ्य सेवा तर्फ	२३५	

४	आयकर तर्फ	६८२६८
५	व्यक्तिगत (पान)	४५७००
	जम्मा	१२१०७६

श्रोत: आन्तरिक राजस्व कार्यालय, कास्की

२०७४ आसोज मसान्तसम्म मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भएका करदाताको विवरण

निकाय ३१४१   व्यक्तिगत ७६०६   जम्मा १०७४७

आ.व. ०७३/७४ मा ४ नं. प्रदेशको राजस्व विवरण			
क्र.सं.	शिर्षक	रकम (रु. हजारमा)	कै.
१	आयकर	२२,२६,५९६	
२	घर बहाल कर	१,७६,०७५	
३	ब्याज कर	२,०७,३५८	
४	मूल्य अभिवृद्धि कर	९,९९,७४०	
५	अन्तःशुल्क	३२,४७,२८४	
६	स्वास्थ्य सेवा कर	६९,८६७	
७	शिक्षा सेवा शुल्क	३९,९६४	
	जम्मा	६९,६६,८८४	

श्रोत: आन्तरिक राजस्व कार्यालय, कास्की

४ नं. प्रदेशको आर्थिक वर्ष ०६८/६९ देखि ०७२/७३ सम्मको जिल्लागत राजस्व संकलनको विवरण (रु. मिलियनमा)

क्र.सं.	जिल्ला	०६८/६९	०६९/७०	०७०/७१	०७१/७२	०७२/७३
१	नवलपरासी	१५४.६३	१७४.१	२२६.३१	३००.६४	४१४.११
२	बागलुङ्ग	१३०.५५	१५९.५७	२०६.५३	२३६.६६	२६५.३६
३	म्याग्दी	४९.९१	५६.०१	७०.३८	८१.३७	७०.६५
४	पर्वत	५८.२५	६९.८२	८२.४६	९३.५४	९६.७७
५	मुस्ताङ्ग	२२.७७	२३.०३	२६.२८	३३.५	३७.४४
६	कास्की	२२५७.८४	२५०१.०३	३०३१.४९	५०४४.७३	६९८५.०१
७	गोरखा	८५.०५	१०२.१५	१२७.३१	१६१.१	२०२.१३
८	तनहुँ	१३४.६१	२१५.२१	३०१.५१	३६५.८५	४६१.३६
९	लमजुङ्ग	७६.४४	९०.०२	११६.४९	१३८.९३	१६८.७२
१०	स्याङ्गजा	९०.८९	१०५.८१	१३०.३५	१५८.६८	१५८.७९
११	मनाङ	९.९५	११.५४	१५.३९	११.०९	१२.२१
	जम्मा	३०७०.८९	३५०८.२९	४३३४.४४	६६२६.०९	८८७२.५५

श्रोत: महालेखा नियन्त्रकको कार्यालयको वेबसाइट

नेट:- नवलपरासी (बर्दघाट-सुस्ता पूर्व) को हकमा साविक नवलपरासी जिल्लाको प्राप्त तथ्याङ्कलाई २ ले भाग गरी राखिएको ।

ख) बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी विवरण

प्रदेश नं. ४ मा २४२ वटा वाणिज्य बैंक, १८४ वटा विकास बैंक, १७ वटा वित्त कम्पनी र २४९ वटा लघुवित्त कम्पनी गरी जम्मा ६९२ वटा वित्तीय संस्थाबाट वित्तीय सेवा उपलब्ध भएको देखिन्छ ।

बैंक तथा वित्तीय संस्थाका शाखाहरु						
क्र.सं.	जिल्ला	वाणिज्य बैंक	विकास बैंक	वित्त कम्पनी	लघुवित्त संस्था	जम्मा
१	नवलपरासी	१३	११	१	२९	५४
२	बागलुङ्ग	२६	१०	०	१९	५५
३	म्याग्दी	१३	७	०	११	३१
४	पर्वत	१३	१०	०	२३	४६
५	मुस्ताङ्ग	५	२	०	६	१३
६	कास्की	८१	७८	११	३४	२०४
७	गोरखा	१५	१०	१	२३	४९
८	तनहुँ	३३	२६	१	४६	१०६
९	लमजुङ्ग	१८	६	१	२७	५२
१०	स्याङ्गजा	२१	२३	२	२७	७३
११	मनाङ	४	१	०	४	९
जम्मा		२४२	१८४	१७	२४९	६९२

श्रोत: तथ्याङ्क कार्यालय, कास्की

९. अन्य

क) विपद व्यवस्थापन सम्बन्धमा

यस प्रदेशका विभिन्न भौगोलिक क्षेत्रमा फैलिएका जिल्लाहरुमा घट्न सक्ने विपद सम्बन्धी घटनाका प्रकृतिहरु पनि फरक फरक किसिमका पाइन्छन् । तराई क्षेत्रमा वर्षायाममा बाढी, नदी कटान तथा डुवान जस्ता विपद्हरु आइपर्छन् भने ग्रीष्मकालमा आगलागीका घटना उल्लेखनीय रहेका हुन्छन् । त्यस्तै पहाडी जिल्लाहरुमा वर्षायाममा नदीकटान, पहिरो र ग्रीष्मकालीन घटनामा आगलागी तथा असिना रहेका छन् भने हिमाल क्षेत्रमा पर्ने विपदका प्रकृतिमा हिमपात, हिमपहिरो तथा पहिरो रहेका छन् ।

यसरी आइपर्ने विपदका समस्याको व्यवस्थापनका लागि यस प्रदेशका मनाङ, म्याग्दी र नवलपरासी (सुस्ता-बर्दघाट पूर्व) बाहेक १ क्षेत्रीय आपतकालीन कार्य सञ्चालन कक्ष र ७ जिल्लामा जिल्ला आपतकालीन कार्यसञ्चालन कक्ष रहेका छन् । क्षेत्रीय आपतकालीन कार्य सञ्चालन कक्षमा क्षेत्रीय गोदामघर समेत रहेको छ । यस गोदामघरमा उद्धार तथा राहत सामग्री भण्डारण गरिएको छ । जिल्ला आपतकालीन कार्य सञ्चालन कक्षमा रहेका

सामाग्रीबाट कुनै जिल्लामा उद्धार तथा राहत वितरण अपुग हुने भएमा क्षेत्रीय गोदामघरमा रहेका सामाग्री परिचालन गरिन्छ । क्षेत्रीय आपतकालीन कार्यसञ्चालन कक्षको प्रत्यक्ष नियन्त्रण क्षेत्रीय प्रशासन कार्यालयमार्फत र जिल्ला आपतकालीन कार्यसञ्चालन कक्षको प्रत्यक्ष नियन्त्रण जिल्ला प्रशासन कार्यालयमार्फत हुने गर्दछ ।

ख) सीमास्तम्भ:

यस प्रदेशका अन्तर्राष्ट्रिय सीमावर्ती जिल्लाहरूमा उत्तरमा चीनको स्वशासीत क्षेत्र तिब्बतसँग सीमाना जोडिने जिल्लामा गोरखा, मनाङ्ग र मुस्ताङ्ग रहेका छन् भने दक्षिणमा भारतसँग सीमाना जोडिने जिल्ला नवलपरासी (सुस्ता बर्दघाट पूर्व) रहेको छ । यस मध्ये दक्षिणी सीमामा यस प्रदेश अन्तर्गत कुनै सीमास्तम्भ कायम रहेको छैन । यहाँको एक प्रमुख सीमा नाका त्रिवेणी सुस्ता रहेको छ । उत्तरमा रहेका वैदेशिक सीमानाको सीमास्तम्भ विवरण देहाय बमोजिम रहेको छ:

मनाङ्ग: मनाङ्ग जिल्ला नार्फू गाउँपालिका (साविक फू गा.वि.स.) को फू गाउँबाट १७ कि.मि. को दूरीमा रहेको स्तम्भ नं. ३३ स्तम्भ निर्धारण भएकोमा हालसम्म निर्माण हुन सकेको अवस्था छैन ।

गोरखा: गोरखा जिल्ला अन्तर्गत पर्ने अन्तर्राष्ट्रिय सीमानामा कुल ६ वटा सीमास्तम्भ रहेका छन् । यस जिल्लाका ग्याला भञ्ज्याङ्ग (स्तम्भ नं. ३४), लाजिङ्ग भञ्ज्याङ्ग (स्तम्भ नं. ३५), लाम्ज्युङ्ग भञ्ज्याङ्ग (स्तम्भ नं. ३६), स्थान निर्धारण नभएकोमा दुईवटा स्तम्भ (स्तम्भ नं. ३७ र ३८) र थाप्ले भञ्ज्याङ्ग (स्तम्भ नं. ३९) मा वैदेशिक सीमा स्तम्भ रहेका छन् । यी सबै स्तम्भहरूको अवस्था सामान्य रहेको छ ।

मुस्ताङ्ग: मुस्ताङ्ग जिल्लामा पर्ने अन्तर्राष्ट्रिय सीमाना सदरमुकाम बाट करिब ११० किलोमिटर (जोमसोम-कोरला ११० कि.मि.) टाढाको दूरीमा पर्ने सीमा इलाकामा सीमा स्तम्भ नं. १८ देखि ३३ सम्मका जम्मा १६ वटा सीमा स्तम्भ रहेका छन् । यी सीमास्तम्भको अवस्था सामान्य रहेको छ ।

१०. चुनौती र विकास सम्भावनाहरू

प्रदेशको भौगोलिक बनावट, हावापानी, माटोको प्रकृति, यहाँको सामाजिक-साँस्कृतिक विविधता, राजनैतिक विभाजन आदिका आधारमा यस प्रदेशका विभिन्न समस्या तथा चुनौती रहेका छन् भने विकासका सम्भावनाहरू पनि प्रशस्तै मात्रामा रहेका छन् । यस प्रदेशमा रहेका विकासका समस्या तथा सम्भावनालाई छुट्टाछुट्टै रूपमा यहाँ उल्लेख गरीएको छ ।

क) समस्या तथा चुनौती

प्रदेशका समस्या तथा चुनौतीलाई देहाय बमोजिम उल्लेख गरिएको छः

- ✓ भौगोलिक विकटता
- ✓ नदी कटान, बाढी, पहिरो, भुकम्प आदि प्राकृतिक प्रकोपको जोखिम रहनु
- ✓ चीनसंगको कोरला नाका र भारतसँगको त्रिवेणी सुस्ता नाका व्यवस्थित नहुनु
- ✓ भारतको नाकाबाट चीनको नाका सम्म ४ नं. प्रदेश हुँदै सिधै सवारी चल्ने गरी राजमार्ग निर्माण नभएको
- ✓ खेतीयोग्य भूमी बाँझिदै जानु
- ✓ हिमाली र पहाडी भागमा उर्वर भूमिको कमी रहनु
- ✓ आर्थिक हिसाबले सक्रिय जनसंख्या विदेशमा पलायन हुनु
- ✓ कमजोर भौतिक पूर्वाधार
- ✓ गाउँबाट शहरतिर अत्यधिक बसाइसराइ हुनु
- ✓ शहरी क्षेत्रबाट उत्पादित फोहोरमैला व्यवस्थित गर्न नसक्नु
- ✓ वातावरण प्रदुषण बढ्दै जानु
- ✓ संगठित आपराधिक क्रियाकलापमा वृद्धि हुनु
- ✓ सुशासन र विकास व्यवस्थापनमा समस्या

ख) विकासका सम्भावनाहरू

यस प्रदेशका विकासका सम्भावनालाई देहाय अनुसार उल्लेख गर्न सकिन्छः

- ✓ जलश्रोतको रूपमा खानेपानीका मूल, नदी, ताल धेरै रहेकोले खानेपानी र सिंचाईको सुविधा
- ✓ हिमनदीमा आधारित कालिगण्डकी, मर्स्याङ्दी एवं बुढीगण्डकी लगायत नदीबाट हाइड्रोपावरहरू निर्माण गर्ने प्रचुर सम्भावना रहेको
- ✓ तराईदेखि हिमाल सम्मको प्राकृतिक मनोरम दृश्य बढी रहेकाले पर्यटकीय विकासको सम्भावना रहेको
- ✓ वनजंगल र दुर्लभ जडीबुटीको सम्भावना भएको क्षेत्र
- ✓ शिक्षित र दक्ष जनशक्तिको उपलब्धता रहेको
- ✓ मुक्तिनाथ, दामोदर कुण्ड, मनकामना, देवघाट, विन्ध्यवासिनी मन्दिर लगायतका धेरै धार्मिक क्षेत्र रहेका
- ✓ साँस्कृतिक विविधतायुक्त समुदायको बसोबास रहेको क्षेत्र
- ✓ नेपालकै प्रमुख पर्यटकीय गन्तव्यस्थल जस्तैः पोखरा, अन्नपूर्ण पैदलमार्ग, मनाङ्ग, मुस्ताङ्ग आदि यसै प्रदेशमा रहेका
- ✓ नेपालको एक मात्र शिकार आरक्ष ढोरपाटन शिकार आरक्ष समेत यसै प्रदेशमा रहेको

- ✓ प्रमुख अन्नबालीका अतिरिक्त पशुपालन र फलफूल खेतीको प्रचुर सम्भावनाका साथै जडिबुटी प्रशोधन केन्द्रको समेत सम्भावना रहेको
- ✓ ग्रामीण पर्यटकीय गाउँहरू जस्तै: नेपालकै पहिलो ग्रामीण पर्यटकीय गाउँ सिरुवारी, घलेगाउँ लगायत अन्य धेरै पर्यटकीय गाउँको विस्तार भएको
- ✓ दुवै मित्र राष्ट्र चीन र भारतसँग सीमा जोडिनु
- ✓ वैदेशिक रोजगारीबाट धेरै रेमिट्यान्स भित्रिनु
- ✓ आधुनिक नेपाल एकीकरणको उद्गमस्थल

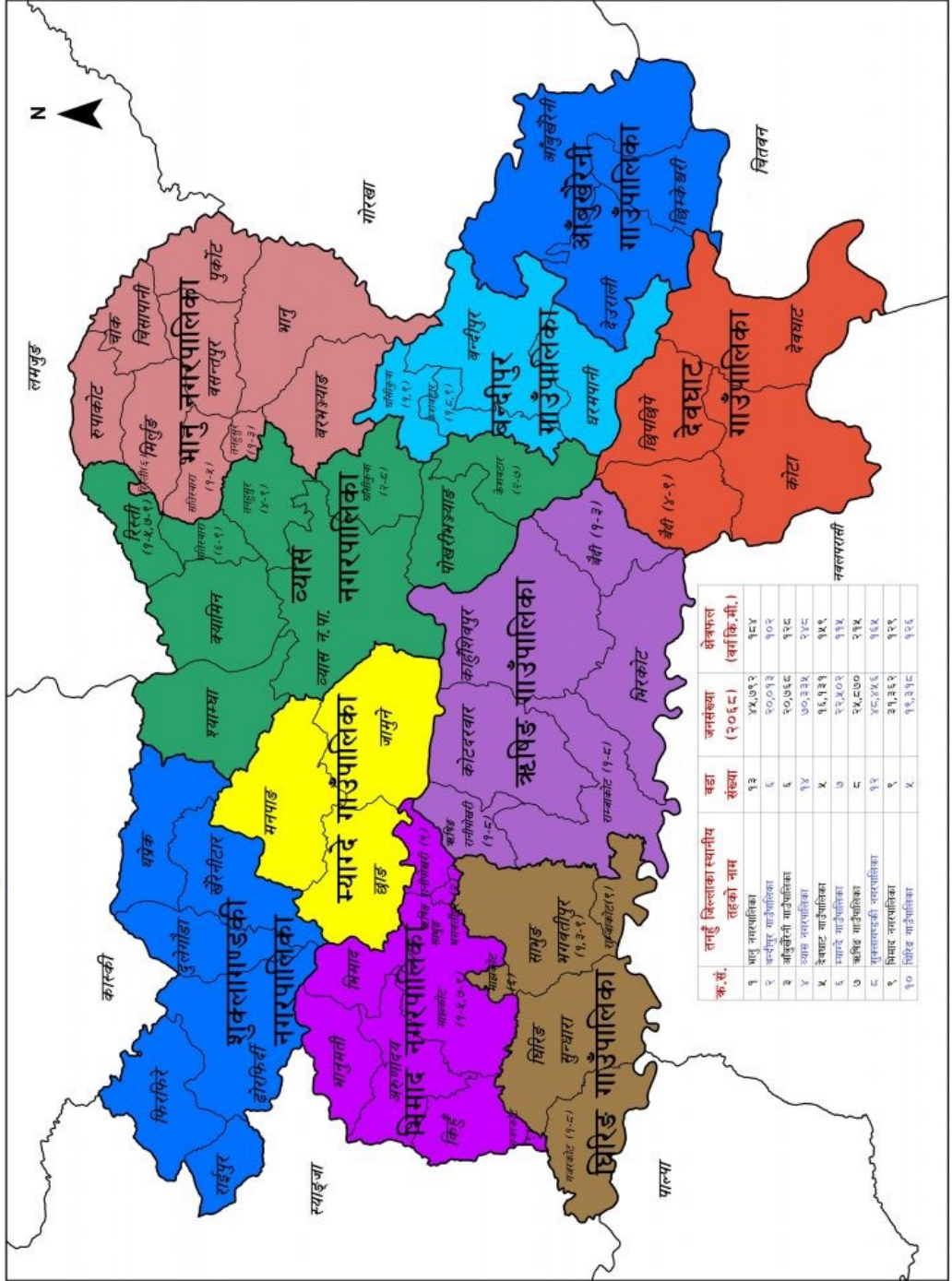
उल्लिखित सम्भावनाका साथै यस प्रदेशका विकासका सम्भावनाहरूलाई जिल्लागत रूपमा पनि देखाउन सकिन्छ:

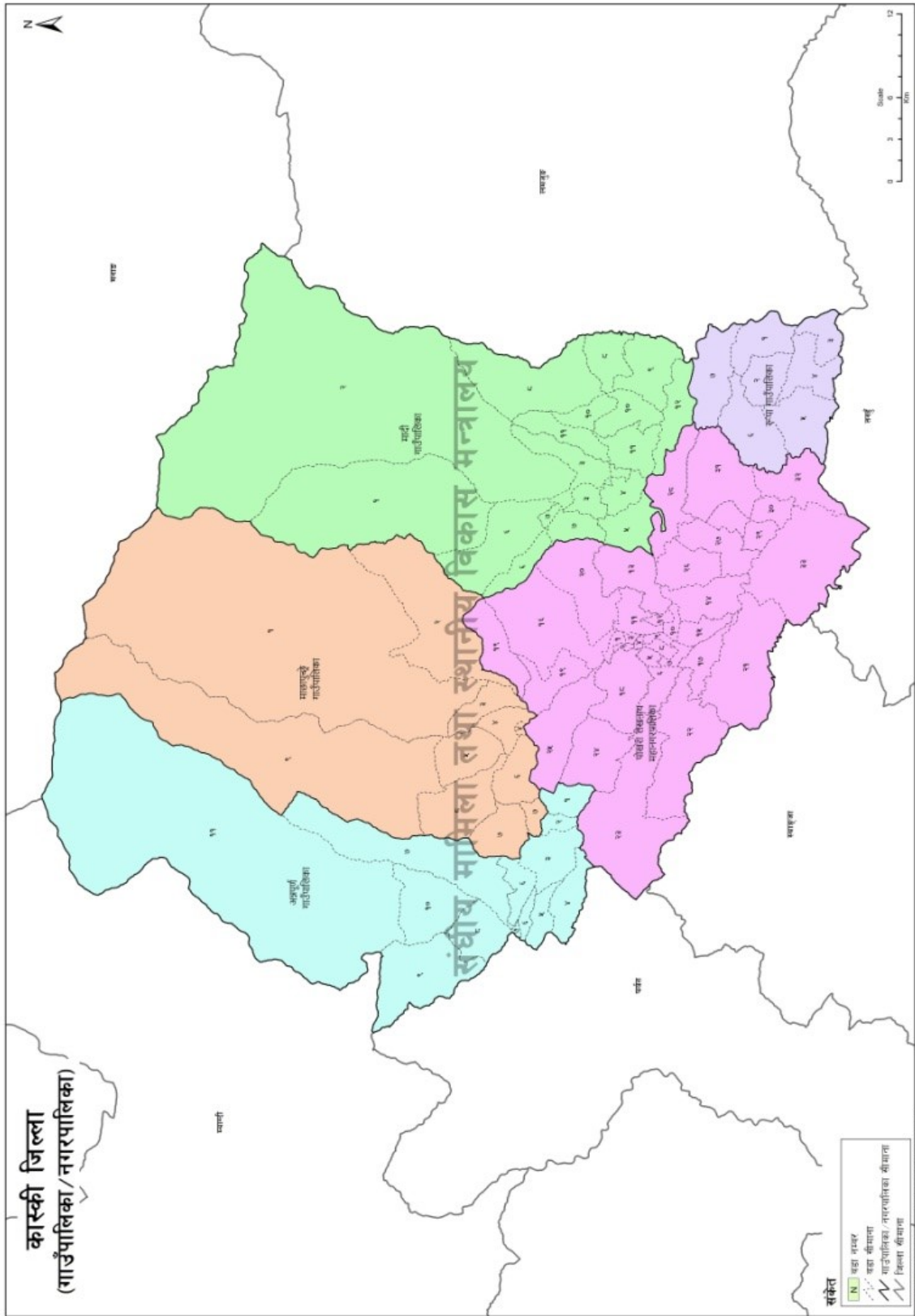
क्र.सं.	जिल्ला	उद्योग प्रतिष्ठान	खानी एवं प्राकृतिक श्रोत	अन्य
१	नवलपरासी (बर्दघाट सुस्ता पूर्व)	निर्माण सामग्री, दाना उद्योग, चिनी उद्योग, पोल्ट्री फार्म, कृषिजन्य तथा खाद्यवस्तु सम्बन्धी उद्योग, डिष्टिलरी उद्योग	फलाम खानी, काष्ठजन्य उद्योग	पर्यटन, होमस्टे, तरकारी
२	बागलुङ्ग	जडीबुटी प्रशोधन	वन तथा वनजन्य पैदावार, जडिबुटी, स्लेट	तरकारी, फलफूल
३	म्याग्दी	लोक्ता	तामाखानी, स्लेट, ढुंगा	विद्युत, पर्यटन, फलफूल
४	पर्वत	कृषिजन्य र जडीबुटी सम्बन्धी लघुउद्यम	ढुङ्गा, फलाम, तामा, वन	विद्युत, पर्यटन
५	मुस्ताङ्ग	पर्यटन	नुन	फलफूल, पशुपालन
६	कास्की	पर्यटन व्यवसाय, उद्योग, व्यापार	ढुङ्गा, जडिबुटी	आलु, फलफूल, तरकारी
७	गोरखा	पर्यटन	जडिबुटी र वनसम्बन्धी	फलफूल एवं तरकारी
८	तनहुँ		ढुङ्गा खानी,	तरकारी खेती
९	लमजुङ्ग	हातेकागज	जडीबुटी प्रशोधन केन्द्र	फलफूल खेती
१०	स्याङ्गजा	कृषिजन्य उद्योग, फलफूल प्रशोधन उद्योग	वन जंगल, नदीनाला	विद्युत, सिंचाई, फलफूल खेती, कफी खेती
११	मनाङ्ग	पर्यटन	जडिबुटी	तरकारी

अनुसूची

अनुसूची १ प्रदेश नं. ४ का जिल्लाको नक्सा

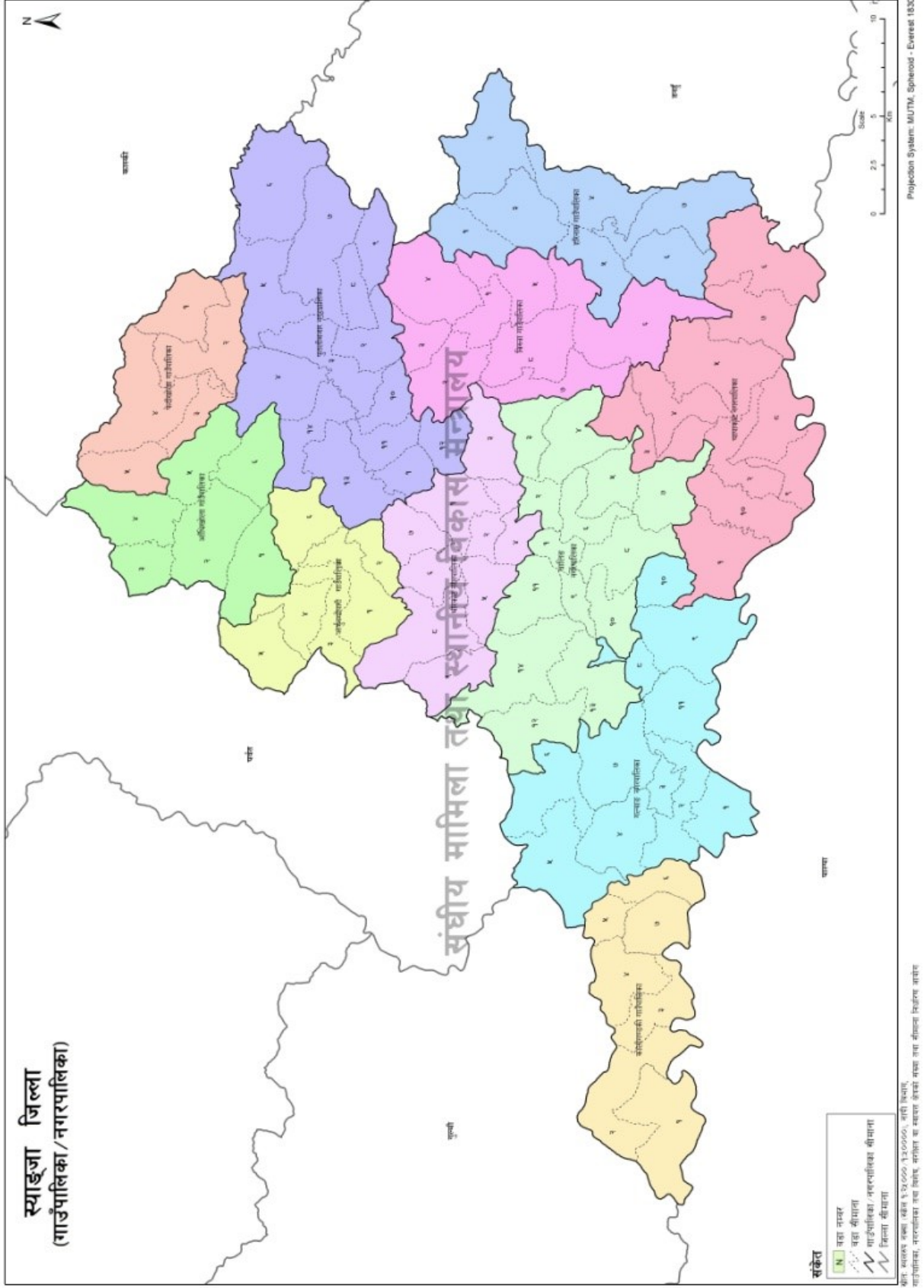
तनहुँ जिल्लाका १० स्थानीय तहहरू

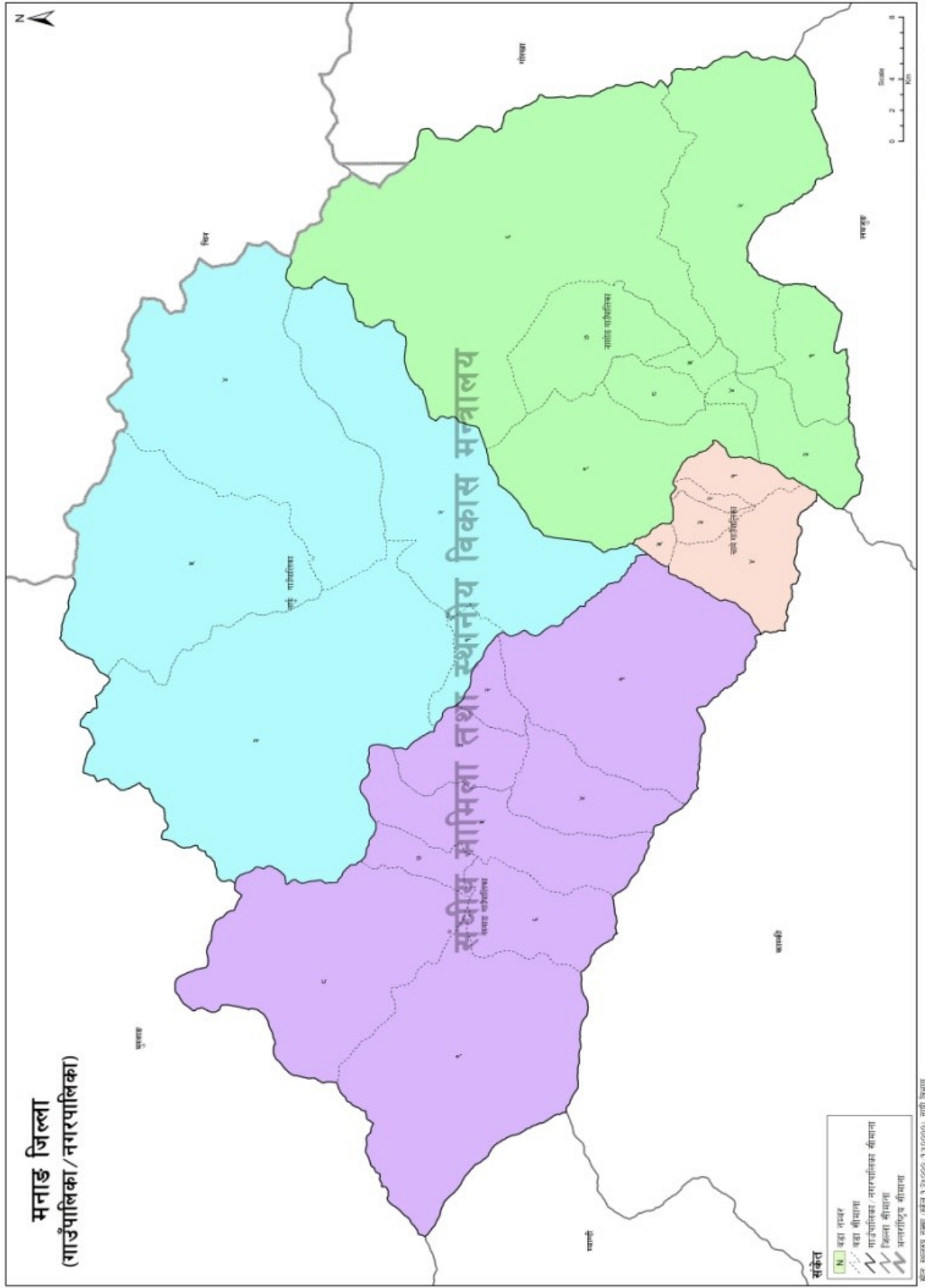

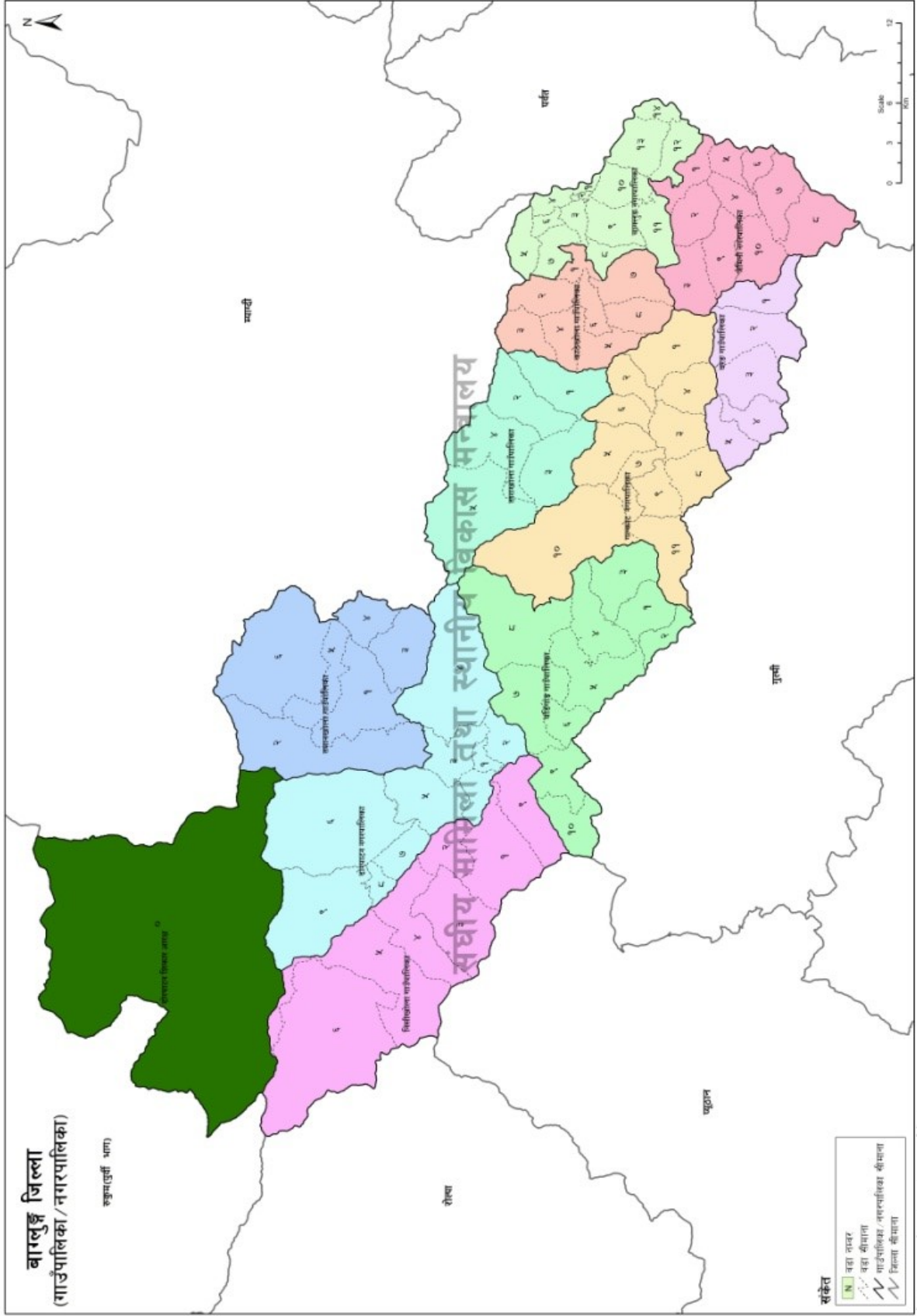

स्रोत: स्थलगत नक्सा (स्केल १:२०,०००/१:४०,०००), तापी विभाग, गाउँपालिका, नगरपालिका तथा कक्ष, सर्वेक्षण वा स्थलगत क्षेत्रको नक्सा तथा सीमाना निर्धारण प्रयोग

Projection System: MUTM, Spheroid - Everest 1830

Projection System: MUTM Spheroid - Everest 1950

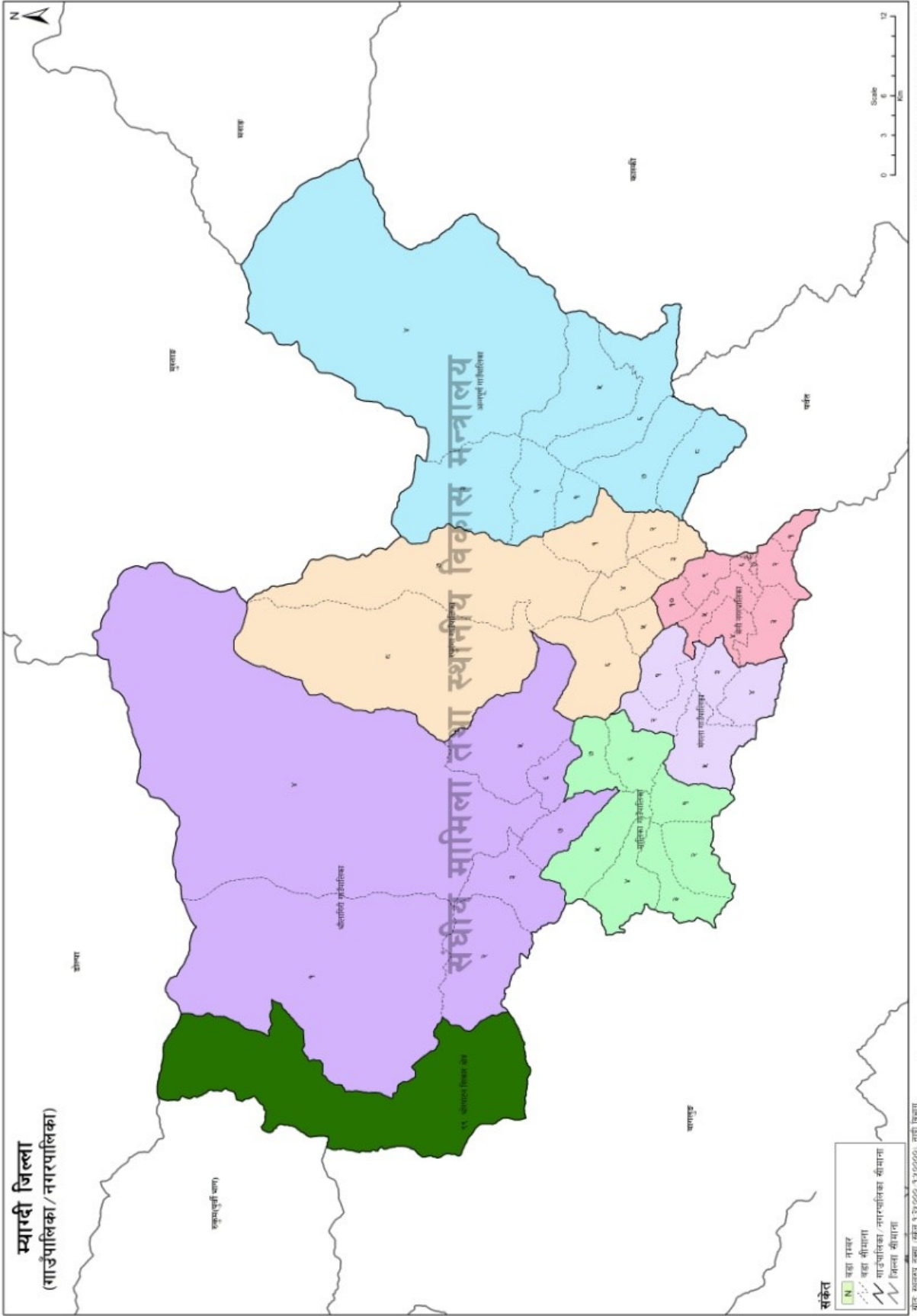
संकेत
 [N] वडा नगर
 [M] वडा क्षेत्र
 [C] गाउँपालिका / नगरपालिका क्षेत्र
 [V] वडा पञ्चायत

मुस्ताङ जिल्ला
(गाउँपालिका / नगरपालिका)

श्रीमः स्वतन्त्र नक्सा (स्केल १:२०,०००-१:२०,०००), ताप्री विभाग, गाउँपालिका, नगरपालिका तथा विशेष, शरीरगत वा स्वतन्त्र क्षेत्रको प्रथम तथा सीमाना निर्धारण आयोग

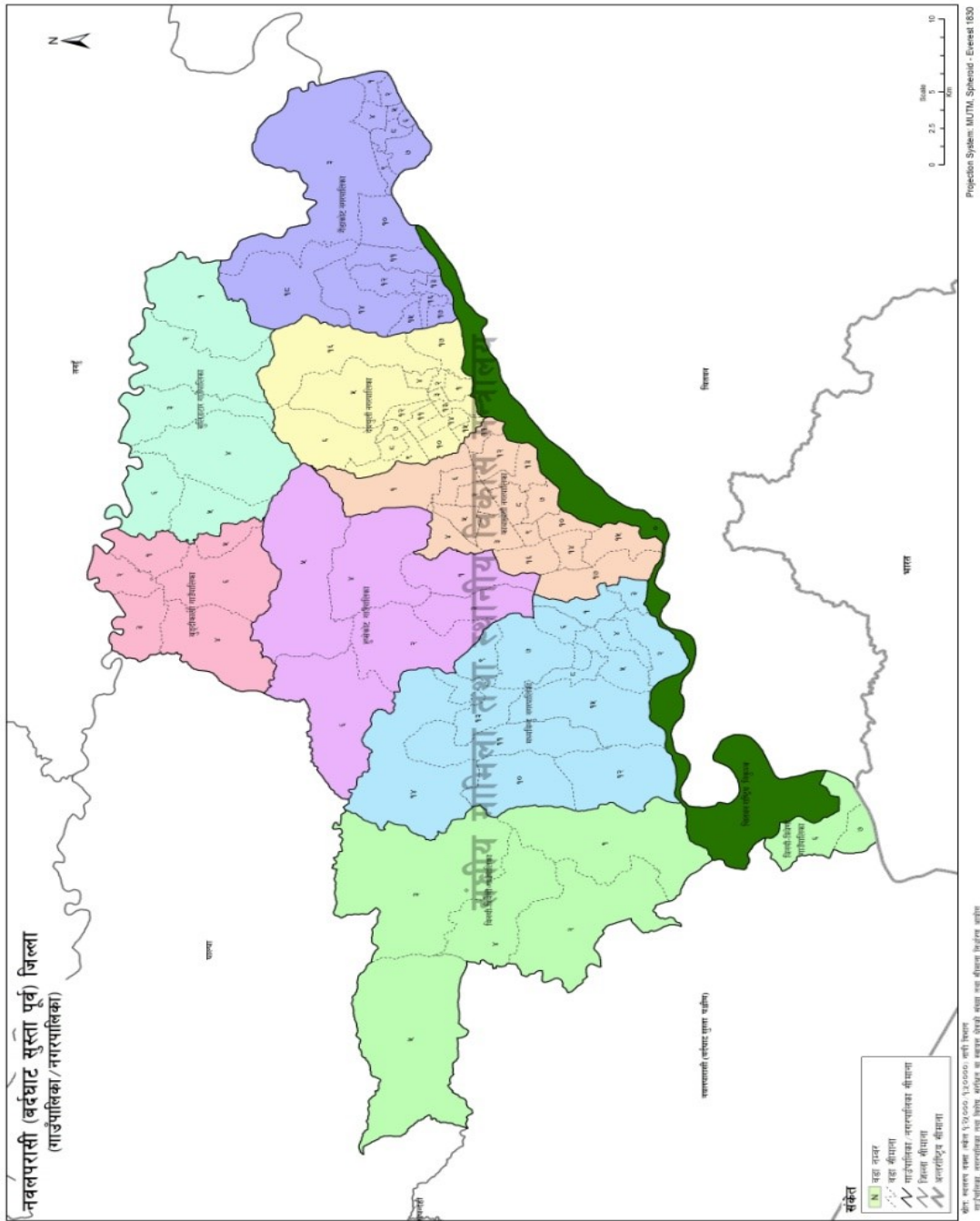
Projection System: MUTM, Spheroid - Everest 1830

स्रोत: स्थलरूप नक्सा (स्केल १:२५,०००/१:२,००,०००), ताप्री विभाग, गाउँपालिका, नगरपालिका तथा विधेय, संश्लेषण वा स्थायत क्षेत्रको मध्य तथा सीमाना निर्धारण प्रयोग

सन्दर्भ सामाग्रीहरु:

- सङ्घीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयको वेवसाइट
- महालेखा नियन्त्रकको कार्यालयको वेवसाइट
- केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागको वेवसाइट
- उद्योग विभागको वेवसाइट
- विषयगत क्षेत्रीय कार्यालय तथा निर्देशनालयबाट प्राप्त विवरण
- आन्तरिक राजस्व कार्यालय, कास्कीबाट प्राप्त विवरण
- गाउँपालिका तथा नगरपालिकाको संक्षिप्त परिचय पुस्तिका, २०७४